

**JAVASLAT A LÓSZERSZÁMOK ÉS RÉSZEIK EGYSÉGES
NÉVHASZNÁLATÁRA**
**(Lómenclatura Hungarica sive Index Nominum Instrumentorum
Equorum Gabrieli de Wienis (sic!) ad usum inter fraters vulgo)**¹

SZÖLLŐSY GÁBOR

A régészeti témájú közleményekben az ásatások során előkerülő tárgyak és objektumok legtöbbször egy-egy módszeresen felépített típusrendszerbe besorolva tárgyalják a szerzők. A típusbasorolás előfeltétele, hogy a szóban forgó tárgyaknak, illetve azok egyes részeinek pontos, egyértelmű elnevezései legyenek és a nevekhez egyértelmű meghatározások (definíciók) tartozzanak. Szükség van tehát egy olyan egyezményes névhasználatra, ami biztosítja – legalább az azonos anyanyelvűek között –, hogy ha valaki leírja egy tárgy nevét Zalaegerszegen, akkor az ezt Nyíregyházán elolvasó kollégája ugyanarra a tárgyra gondoljon. Ha ez az egyezményes névhasználat nem alakul ki magától, akkor erőszakkal kell létrehozni.

A lószerszámok leírása, típusbasorolása a régészeten kívül a néprajzot, az állattenyésztést és a katonai lóhasználatot, ha úgy tetszik a hadtörténelmet is érinti. Úgy tűnik, hogy e téren a régészek nem alakítottak ki teljes körű saját elnevezési rendszert, de a kapcsolódó tudományterületek szakkifejezéseit sem vették át teljes körben vagy teljes következettséggel. Mentségül szolgáljon, hogy egyik terület szóhasználatára sem alkalmas a változtatás nélküli átvételre, mert nem következetesek.

Jelen dolgozat egy egyezményes lószerszám-elnevezési rendszert tartalmazó javaslat, amely a szerszámok rekonstrukciójához is segítséget nyújthat.

A neveket a lehetséges szinonimák közül úgy igyekeztem kiválasztani, hogy lehetőleg magyar szó legyen és egyaránt használatos vagy ismert legyen a néprajzi, a katonai és az állattenyésztési szakirodalomban is. Ahol ez nem volt megoldható, vagy ellentmondás mutatkozott a különböző szakterületek szóhasználatára közt ott – engedjék meg nekem ennyi szakmai elfogultság – az állattenyésztési, sőt „lovas” szóhasználatot helyeztem előtérbe.

Igyekeztem alaptípusokat meghatározni, amelyekkel illetve amelyek változataként reményeim szerint minden szerszám meghatározható vagy típusba sorolható. Ezek az alaptípusok sokszor nem történelmi időkből valók, de célszerűnek látszott minél több alkatrész egy szerszámon való szemléltetése. Ezen a szemponton túl olyan modern illetve különleges szerszámok ismertetésére tértem ki, amelyek félreértéseket okozhatnak (vagy már okoztak is).

Nem foglalkoztam az általam tévesnek vagy helytelennek ítélt elnevezések kritikájával, de amikor két gyakran keveredő elnevezést próbálok egyértelművé tenni, elkerülhetetlen a helytelen változat néven nevezése.

Az itt nem tárgyalt kérdésekben a megjelenés alatt lévő Lótenyésztők kézikönyvét javasolom irányműnek tekinteni.

1 Az alcím Kiss Magdolna, Dobrovits Mihály és Gróh Dániel közös munkája.

KANTÁR

Itt egy kicsit hosszabban időznék, mert kantár maradványok gyakran kerülnek elő ásatások során.

A szó török eredetű alapjelentése szerint valamiféle hálószerű alkalmatlóság, amibe egyébként nehezen megfogható tárgyat (pl. cserépedényt, vagy jelen esetben a ló fejét) tesznek bele, hogy könnyebben lehessen kezelni. Lovas értelmezés szerint a kantár alapvető rendeltetése, hogy a zablát (→) a ló szájában megfelelő helyen tartva biztosítsa a ló fékezhetőségét és irányíthatóságát. A kantár alaptípusát az (1. ábra) mutatja, változatai a (2., 3., 4., 5., 6. ábrákon) láthatók.

A kantárt a kötőféktől (→) két fő ismérv alapján javaslom elkülöníteni:

1. A kantárban mindig van zabla és az „tartósan” van rögzítve; bele van varrva, bele van kötve vagy csattal van becsatolva.

2. A kantárnak általában van homlokszíjja. (A fülrózsa megléte nagy valószínűséggel utal a homlokszíz meglétére.)

Bizonyos esetekben kötőfékbe is tesznek zablát, de ez mindig gyorsan ki-be kapcsolható ún. peckes zabla (→) (10. ábra). Egyes belső- és közép-ázsiai, nyersbőrrel csomózott kantárok homlokszíz nélkül készülnek, de a zabla egy-egy csomóval be van kötve a pofaszíjakra. Ebben az esetben kötőfék formájú kantárról beszélhetünk.

A zablakarikáktól az ember kezéhez futó szíjak neve röviden SZÁR. Lovagló szerzőknél általában KANTÁRSZÁR. Feszítőzabla használata esetén csikó(zabla)szár illetve feszítőszár. Fogatos szerszámon ezeket a szíjakat HAJTÓSZÁRnak vagy GYEP-LŐ(SZÁR)nak nevezik.

Ahhoz, hogy a kantár rendeltetésszerűen használható legyen, nem szükséges fém csatokat alkalmazni rajta. Csatot legtöbbször a torokszíjon találhatunk. A felkantározáskor ez a csat ki van csatolva. A kantár felhelyezése után a torokszíz megfelelő becsatolásával lehet elérni, hogy kritikus helyzetekben (amikor a lovas leesik, de nem engedi el a szarát, vagy kantárszáron való vezetés közben a ló visszahököl) nem tud a ló „lekantározódni”. A torokszíz állítását csúszócsonnyal vagy közönséges szíjcsomóval is meg lehet oldani, de olyan kantár is van, amelyiken torokszíz nincs, csak NYAKFÜGGŐ, ami díszítőelem (29. ábra). A kantár többi részén lévő csatokat fel- és lekantározáskor nem csatolják ki. Ezek csak a kantár feligazítására (a ló fejének megfelelő méret beállítására) szolgálnak.

Csat lehet a tarkószíjon kb. közepén. Ezzel az egy csattal szimmetrikusan lehet állítani a pofaszíjak hosszát. A beállítás célja, hogy a zabla nyugalmi helyzetben lazán legyen a ló szájában, ne húzza a szájuget. Ugyan ezt a célt szolgálják a pofaszíjon két oldalt párosan elhelyezett csatok is. Ezek ketten helyettesítik a tarkószíz csatot. Lehet csat a pofaszíz alsó végében is a zabla becsatolására. Újabban a parádés fogatoknál esztétikai okokból a torokszíjra két csatot tesznek két oldalra. Ezek megfelelő beállításával elérhető, hogy a lovak külső oldalán – ahol látszik –, minden csat „elváglólag” legyen.

Az ORRSZÍJ és az ÁLLSZÍJ a legtöbb kantáron egy darabból készül, de külön nevet kap, mert gyakran előfordul, hogy állszíz nélkül készítik a kantárt, a Képes Krónikában pedig olyan ábrázolást láthatunk, amelyen az állszíz és az orrszíz külön darab és nem esik egy vonalba. Az állszíjon gyakran van csat alul közepén. A torokszíjat is és az állszíjat is szokták álladzóznak nevezni. Ezt az elnevezést nem javaslom. Hagyjuk meg ezt a szót a feszítőzabla (→) ÁLLADZÓLÁNCának.

Az ORRFÉK egyik változata a gótikus kantárokon fordul elő. Ez egy keskeny szíz, amely az orrszíz helyén, vagy az alatt, vele párhuzamosan fut. Végei a zabla(csikószár)karikáihoz, esetleg külön a pofaszíjba varrott karikához vannak csatolva. A szár meghúzására a szíz (gyakran csont lapocskákkal keményítve) összeszorítja a ló orrának az orrlyukak fölötti érzékeny részét. Ezzel a zabla hatásán felül fékezi a lovat. Hasonló orrféket ajánl Pettkó-Szandtner Tibor a modern fogatokhoz, hogy a nezezen fékezhető lo-

vaknál se kelljen a magyar fogatoktól idegen feszítőzablát használni. A másik fajta orrfék modern kantáralkatrész. Mindig teljesen külön darab, azaz a kantárra tetszés szerint feltehető vagy levehető. Egy csattal állítható, egybeszabott pofaszíj – tarkószíjja van, és körülöleli a ló orrát, mint az orrszíj és az állszíj együtt. Az áll alatt mindig csatolódik. A pofaszíjak hosszának megfelelő beállításával a zabla alá csatolható (6. ábra). Nagyon rohanó sportlovak hatásosabb fékezésére használják. A három legerjedtebb változata a hannoveri, az angol, és a mexikói orrfék. Ha az áll alatt nem csatolódik, akkor orrszíjnak tekintendő abban az esetben is, ha külön darab.

A FEJTARTÓSZÍJ –obercsek – az ügetőversenyzésben és az amerikai stílusú fogatokon használatos. A normális zablával együtt egy kisebb zabla jár hozzá. Ennek a karikáiba csatolnak egy fordított „Y” alakú szíjat. Az „Y” két szára a ló orrhátán egyesülve végigfut a tarkón, át a nyak fölött és a vége be van akasztva a hámszárnyának (→) közepén lévő horogba. E szerszámelem célja, hogy a ló fejét magasan tartva lehetőleg megakadályozza, hogy az sebes ügetésből vágatába váltson. (A vágatásért ugyanis kizárják a lovat a versenyből.) (7. ábra) Megjelenésében hasonlít egyes gótikus kantárok HOMLOKVILLÁJÁHOZ, ami díszítő elem (4., 5. ábra. Az elnevezés önkényes).

SZEMELLENZŐS vagy **SZEMZŐS** kantárt a magyar lovas hagyomány szerint csak fogatos szerszámokon használnak.

A XIX–XX. századi kantárakra nem tesznek tollbokrétát vagy lószőr forgót, így az ezek rögzítésére szolgáló alkatrésznek nincs közhasználatú neve. Maga a tárgy általában csőszerű vagy vékony tölcser alakú. Vagy a tarkószíjon, vagy a homlokszíjon, néha a homlokkereszten van elhelyezve. Egyeztményes neveként javaslom a **BOKRÉTAKÖPŰ** vagy **FORGÓKÖPŰ** esetleg forgóhüvely szót.

KÖTŐFÉK

Ez a szerszám az állat – főleg ló, de szamár, öszvér is, sőt juh, szarvasmarha, rénszarvas stb. – vezetésére, fékezésére, kikötésére szolgál. Külső megjelenésében igen hasonlít a kantárra. Több alkatrészük azonos.

A kötőféknek két fő változata van. Az egyszerűbbik 2–3, esetleg több szál kenderzsinór – magyarul madzag – igen szellemes összecsomózásával és hurkolásával készül (8. ábra). Ezt a **ZSINÓRKÖTŐFÉK**et ugyan úgy teszi fel a lóra, mint a kantárt; A torokzsinórt a csúszócsonnával megfelelő tágra állítva felhelyezik a féket a ló fejére majd a csúszócsonnót olyan szűkre húzzák be, hogy a torokzsinór ne fojtsa a lovat, de elég szűk legyen ahhoz, hogy az állszögleten eladadva meggátolja a fék lecsúszását. (Ugyan úgy, mint a kantár torokszíjja.) Ez a kötőféktípus zabla befogadására nem alkalmas.

A kötőfék másik alapváltozata bőr szíjakkal készül. A hagyományos magyar változatába 5 karikát és egy csatot varrnak (9. ábra). Az elsősorban kantárként használt kötőfékbe gyakran tesznek csatot mindkét oldalra, szimmetrikusan. Ezek a csatok rendszerint díszesek, sokszor sallangot (→) is csatolnak rájuk. A kötőfék felhelyezése és levétele a(z egyik) csat segítségével történik. A **KÖTŐFÉKSZÁR**at vagy röviden **FÉKSZÁR**at rendszerint az áll alatti szárkarikába kötik. A felső pofakarikák a szíjak megfelelő irányba való beállítását teszik lehetővé. (Nem nélkülözhetetlenek; gyakran hiányoznak.) Az alsó pofakarikák a kötőfék kantárként való használatakor (pl. alföldi csikósok, hajdúsági parasztfogatok) a peckes zabla (→) peckeinak beakasztására szolgálnak (10. ábra). Ha két oldalra kötik ki a lovat, ezekben a karikákba kötik a két fékszárat.

A kantárnál leírtaknak megfelelően a kötőféknek általában nincs homlokszíjja és rendszerint nincs benne zabla. Ha mégis van, akkor az gyorsan ki-be csatolható.

A XIX–XX. századi katonai és paraszti (főleg fogatos) lóhasználatban gyakran előfordul, hogy a kötőfékre rákantároznak, így a ló kikötésére a kötőfékszárat lehet használni, etetéskor le lehet kantározni stb. A kötőfék és a kantár együttes használatának

elkerülésére fejlesztették ki a katonaságnál a kantárkötőfékeket. Ez a szerszám átmenet a kantár és a kötőfék között. Egyesíti azok előnyös tulajdonságait. A különleges kötőfék közül egyet mutat a (11. ábra). Ennek neve kényszerkötőfék, vagy kapticán. A lovak betanításában, idomításában használják.

ZABLA

Az európai lóhasználatban a zabla a ló fékezésének és irányításának legfontosabb eszköze. Európán kívül is igen fontos, de nem kizárólagos. Kelet-Anatóliában magam is láttam lovakat fogatban és nyereg alatt egyaránt csak kötőfékkel szerszámozva, zabla nélkül.

A zabla alaptípusa a CSIKÓZABLA. Ez egy SZÁJVASBól és annak két végébe fűzött egy-egy karikából áll (12. ábra). Ezeket a karikákat, amelyek egyfelől a zabláznak a kantár pofaszíjához való rögzítését, másfelől a kantárszámak a zablához való rögzítését szolgálják, javasolom következetesen KARIKÁnak nevezni, ha mégoly cifrák is. A zabla szájvasa lehet merev, pontosabban egytagú, vagy csuklós. Egyes ritka változatokon a szájvas nem kettő, hanem négy tagú. Előfordul két párhuzamos szájvas is.

A XX. századi magyar gyakorlatban normális lovakra csuklós szájvasú csikózabla jár. Kemény szájú lovakra merev szájvasú, még keményebb szájnak szájába négyszegletes, csavart, fűrészkes stb. zablát tesznek a pincekulcsig bezárólag. Feszítőzablát hagyományosan nem használnak.

A csikózabla legsűrűbben előforduló változata a PÁLCÁS CSIKÓZABLA vagy egyszerűen PÁLCÁS ZABLA (13. ábra). A pálcás szerepe az, hogy amikor a lovas az egyik kantárszárát nagy mozdulattal, erősen meghúzza, a zabla nem tudjon átcúcsni a ló száján. A pálcás zabla változatának tekinthetők a XIV. századi pillangós csikózablák is (14. ábra). Ugyancsak ide sorolható több XIX–XX. századi katonai tisztikantár félpálcás zablája (17. ábra).

Csikózabla a PECKES ZABLA is. Ellentétben több régészeti és fegyvertörténeti írással, ezt a szót nem a pálcás zabla szinonímájának javasolom, hanem annak a megoldásnak a megjelölésére, amikor a zablakarikába rövid szíjra kötött fa, vagy 2–3 szemből álló lánca fűzött vas pecket kapcsolnak. Ezekkel a pecekkel akasztják be a zablát a kötőfék alsó pofakarikájába (10. ábra). Főleg a hortobágyi csikósok szerszámozzák így a nyerges lovukat. Kihajtás után a zablát kiveszik a ló szájából (a szárral együtt), de a kötőfék a lovon marad. A szárkarikába kötött pányvakötelet lebontják, így a ló zavartalanul tud legelni a ménessel, de bármikor könnyen befogható, és gyorsan „üzemképessé tehető” a zabla visszaakasztásával.

Ugyancsak csikózabla a XIX–XX. században kizárólag fogatos kantárokhöz használatos NÉGYKARIKÁS CSIKÓZABLA vagy HAJTÓZABLA (16. ábra). A szájvas végébe csatlakozó karikákba a hajtószárát (gyeplőt) csatolják, a szájvason szabadon mozgó karikákba pedig a pofaszíjat. Érzékeny szájú lovaknál a gyeplőt mindkét karikán átfűzve csatolják be.

A FESZÍTŐZABLÁKkal Magyarországon szinte kizárólag katonai (hadi) használatban találkozhatunk. A XX. századi paraszti szerszámokon időnként előforduló feszítőzablák is rendszeresített katonai ún. pelham zablák. (→)

Ha a lovasnak mindkét keze el van foglalva fegyverforgatással és e miatt nem tudja „két szár közt” irányítani a lovát, más megoldást kell találni rá, hogy a szándékát közölje a lóval. Egyik lehetőség a lovat eleve arra tanítani, hogy a jelzések nagy többségét nem a zablán keresztül kapja, hanem combbal, lábszárral, derékkal, korbáccsal, egyensúlyváltoztatással és nem utolsó sorban szóval irányítja a lovas. (Egyes beduinok olyan tökélyre vitték ezt a módszert, hogy zablát egyáltalán nem használnak.) Másik lehetőség a zabla hatásának fokozása. Erre szolgál a feszítőzabla. Ez olyan goromba szerszám, hogy egé-

szen kis kézmozdulatra is szinte leülteti a lovat. A feszítőzabla részeit és a javasolt neveteket a (18. ábra), működési elvét a (19. ábra) mutatja. A feszítőzablák enyhébb változatát, az ún. PELHAM ZABLÁT a XIX–XX. századi katonai kantárakhoz és a „recens” nyugat európai fogatokhoz használják. Ezek alsó feszítő karja rövidebb, szájvasa csuklós, nyelvszorító ív nélküli (15. ábra). A modern nyereg alatti lóhasználatban feszítőzablát már csak a díjlovas sportban használatos ún. nagykantárban (3. ábra) alkalmaznak. Ebbe a zablába csak a feszítőszárat lehet becsatolni. A ló finomabb irányítására egy különálló csikózabla (alsó zabla) van a kantárba csatolva. A történelmi feszítőzablák jelentős részénél szintén nincs lehetőség csikószár becsatolására. Ezeket csak feszítőszárral használják, alsó zabla nélkül.

Megjelenésében és részben működési elvében is igen hasonlít a feszítőzablákhoz egy modern amerikai szerszám, a hakamor. Ez tulajdonképpen egy teljes, kantárszerű szerszám, amiben nincs zabla. Helyette az állszíj és az orrszíj van fém betétek segítségével úgy kialakítva, hogy a szár meghúzására a feszítőkar áttételén keresztül körkörösén összeszorítja a ló orrát. Két fő használati területe van. Egyrészt a zablára túlságosan rátámaszkodó és emiatt nehezen irányítható lovaktól a hakamor segítségével el lehet venni ezt a lehetőséget. Másrészt nagy hidegben, amikor a zabla fagyási sérüléseket okozhat a ló száján, el lehet kerülni a zabla használatát.

NYEREG

A lovaglónyereg a hátasállat – főleg ló – hátán való biztosabb, illetve kényelmesebb ülést teszi lehetővé. A málhanyereg a tehernek az állat hátán való rögzítésére szolgál. Ezek egy része tulajdonképpen csak váz.

A lovaglónyergek tárgyalásánál csak a keleti típusú nyeregre szeretnék szorítkozni. A nyereg szerkezete és az alkatrészek nevei e típus jellegzetes képviselőjének a tiszafüredi fanyeregnek a képén (20. ábra) láthatók. Azonos szerkezetű, de más kivitelű ún. párnázott nyerget mutat a (21. ábra). Gyakori az a változat is, amikor a nyerget a kápák élei közötti rész teljes beborításával párnázzák ki. Ebben az esetben a nyerget borító, apró szegekkel a kápákhoz szegelt bőr neve ÜLÉSBORÍTÁS.

Bár a szövegkörnyezetből szinte mindig kiderül, hogy nyeregről vagy fogatos szerszámról van-e szó, javaslom a lovas szóhasznált következetes átvételét: A nyerget a lóra rögzítő szíj neve HEVEDER. (A hasló a fogatos szerszámoknál fog előkerülni.)

A tiszafüredi nyereggel való hagyományos nyergelést a (22. ábra) mutatja. Ennek a megoldásnak a lényege, hogy a heveder nincs a nyereghez rögzítve, hanem a nyerget és a lovat együtt köti át. Ez a nyergelési mód a paraszti lóhasználatban a XX. század elejéig élt, de a huszárságnál is megmaradt az 1830-as évekig (23. ábra). XVI–XVII. századi nyergek tanúsítják, hogy azonos szerkezetű nyergeknél az előbbivel párhuzamosan létezett az alsóhevederes vagy TERHELŐS megoldás is. Ez esetben a heveder a nyeregtalpakra van rögzítve. A heveder rendszerint teljesen különálló szíj, mindkét végén csattal. A nyeregtalpakra az ezekhez tartozó csatlékokat fűzik vagy szegelik. Ezzel a megoldással a nyeregben ülve is lehet szorítani a hevederen.

Maya Pál, aki saját készítésű fanyereggel rekonstruálta a felsőhevederes nyergelést, ezt a megoldást biztonságosabbnak tartja a terhelőnél.

Ennél a nyeregtípusnál, ahol a kengyelszíj a (19. ábrán) jelölt helyen van átfűzve, a kengyelszíj csatja mindig alul, közvetlenül a kengyel(vas) felett helyezkedik el (22., 23., 29., 30. ábrák).

KENGYEL

A kengyel alapvetően kényelmi eszköz. Legnagyobb haszna, hogy igen megkönnyíti a lóraszállást. Ezen kívül arra szolgál, hogy a lovas a lábát a számára legkényelmesebb

helyzetben tarthassa. Kengyel használatával a lovaglás kevésbé fárasztó, és bizonyos mozdulatok (felemelkedés, oldalt illetve hátra fordulás stb.) könnyebben végrehajthatók. Vagyis a kengyel nem elengedhetetlenül szükséges pl. a hátrafelé nyilazáshoz. (Sőt a nyereg sem.) A kengyel általában a nyereg tartozéka, de néha szőrén lovaglók is használják.

SZÜGYELŐ, FARMATRING

A szügyelő és a farmatring hagyományos, de nem nélkülözhetetlen nyeregtartozék. Az utóbbinak azért választottam a katonai szóhasználatból e bizonytalan eredetű, idegen hangzású nevet, hogy a „farhám” szót a fogatos szerszámok valóban „hám” rendeltetésű tartozéka számára tarthassuk fenn. Mindkét szerszám szerepe a nyeret a megfelelő helyen – a lapocka és a vese között – tartani; megakadályozni az előre illetve hátra csúszást.

A szügyelők szerkezete igen kevés változatosságot mutat. Legtöbbjük ugyanabból a három szíjból áll (24. ábra). Az ugratószíj gyakran hiányzik.

A szügelőhöz külsőleg nagyon hasonló modern szerszámelem a martingál (25. ábra). Rendeltetése a „szár ellen menő” (fejét túl magasra tartva a szár és a zabla hatása alól kibújó) lovakat e tevékenységükben megakadályozni.

A farmatringok a szügyelőkkel ellentétben igen változatosak (26., 27., 28. ábrák).

CSÓTÁR, SABRAK, POKRÓC, IZZASZTÓ

A nyergeléshez többféle textil segédeszközt is használnak. Mivel a különböző értelmező és etimológiai szótárak meghatározásai nem egyértelműek, egyezményes neveként és meghatározásokként a következőket javaslom:

IZZASZTÓ: Nemezből (filcből) készül. Mindig a nyereg alá kerül. A nyereg alól nem sok látszik ki belőle, de az a rész lehet díszes is. Izzasztónak nevezik a szügyház kájája (→) alá varrott nemezcsikot is.

LÓPOKRÓC: Anyaga szövött, rendszerint nem díszes. Mindig a nyereg alá teszik, általában négyrét hajtva, ezért nem is igen látszik ki alóla (22. ábra).

A csótár és sabrak szavakra a szótárak egyaránt a „nyeregtakaró” jelentést adják meg. Mivel a sabrak jelentése a XIX. századi katonai szóhasználatban igen egyértelműen meghatározott, a csótár szót egy korábbi – kevésbé meghatározott – tárgycsoporthoz kötöttem. E szerint:

CSÓTÁR = lótakaró. Bár ezt a szót lovasok is, régészek is sok más tárgyra használták már – javaslom a lótakaró megjelölésére használni. Anyaga szövött. Ázsiában igen gyakoriak a „perzsaszőnyeg” (hali) vagy kilim technikával készült darabok. Mindig a nyereg alá kerül egy rétegben. Rendszerint díszes. A csótárral való nyergelés a (29. ábrán) látható.

SABRAK = Nyeregtakaró. Ez a huszár ábrázolásokról jól ismert, díszes, fecskefarkú szövött posztótakaró nyergeléskor a nyereg tetejére kerül. Erre teszik a nyeregbundát és az egészet átkötik a felsőhevederrel. Ilyenkor a nyereg alá lópokróc jár. A sabrakkal való nyergelést a (30. ábra) mutatja. Az ilyen nyergeléshez akkor is kell felsőheveder, ha a nyeret terhelővel csatolják a lóra.

FOGATOS SZERSZÁMOK

Sajnos nem kerülhetem el a fogatos szerszámok alaptípusainak és legfontosabb jellemzőinek ismertetését. Az egyes szerszámok, illetve alkatrészek neveinek pontosításakor óhatatlanul előkerül a félreértést okozó fogatos szerszám neve. Ha már ilyen módon úgyis belekeveredett e dolgozatba a fogatos lóhasználat, gondoltam legyen füle–farka.

A fogatos szerszámoknak két alaptípusa van, a szügyhám és a kumet.

KUMET

Hivatalos magyarított nevét a HÁMIGÁT, elsősorban a katonai szakirodalom használja. A lovas irodalom innen vette át. Ez a szerszámtípus a hazai köztudatban mint nyugati sőt sváb szerszám szerepel, és csakis nyolcmázsás söröslovakon tudjuk elképzelni. Van is némi igazság ebben a megközelítésben, mert Magyarországon a svábok lakta vidékeken elterjedt, mégsem csak Nyugat-Európára jellemző. Megjelenik például az orosz trojkán is, Anatóliában pedig szinte kizárólagos. A (31. ábra) a nyugat-európai kumet egy típusát mutatja.

SZÜGYHÁM

A szügyhám alaptípusa az ún. kancahám (32. ábra), amely tartalmaz minden „szükséges és elégséges” alkatrészt. A ma használatos általános forma a (33. ábrán) látható.

A fontosabb alkatrészekről röviden:

HÚZÓSZÍJ: Ezen a szíjon keresztül fejt ki a ló a vonóerejét. Lovasok is szokták néha szügyoszíjnak, sőt szügyelőnek is nevezni. Hogy ne legyen keverhető a nyeregszerszám szügyelőjével, javaslom a húzósíj elnevezés következetes használatát.

NYAKLÓ: (34. ábra) A paraszti és a régi stílusú parádés fogatokra jellemző. Lassításkor vagy lejtőn lefelé menet a kocsi visszatartására szolgál.

RÚDTARTÓ SZÍJ: Az újabb stílusú parádés fogatokra jellemző. Rendeltetése azonos a nyaklóéval. Ebben a munkában a vállszíj is részt vesz.

VÁLLSZÍJ: Részben a már említett visszatartásban játszik szerepet, részben a húzósíj megfelelő helyen (megfelelő magasságban) való tartását szolgálja.

HÁTSZÍJ vagy **KÁPA:** (A kápa tulajdonképpen acél betéttel merevített hátszíj.) Alapvető rendeltetése a húzósíjat megfelelő helyen tartani. A rászerezelt **HÁTSZÍJKARIKÁK** vagy **KÁPAKULCSOK** a hajtószár(ak)at vezetik.

HASLÓ: A szerszám rögzítését, elmozdulásának megakadályozását szolgálja. Nem nélkülözhetetlen alkatrész. A régi típusú, egyszerű szerszámokról igen gyakran hiányzik. Nevét gyakran használják – tévesen – a nyereg hevederének megjelölésére. Javaslom itt is a következetes szóhasználatot.

ÁGYÉKSZÍJ: Az istrángtáskákat (→) tartja a helyükön, vagy az istrángot (→) vezeti.

ISTRÁNG: A húzósíjról a vonóerőt az istráng viszi át a kocsira vagy szekérre a HÁMFÁN – négyes és ötös fogatok elülső lovai esetében a KISAFÁN – keresztül. Az istráng anyaga legtöbbször kötél, ritkábban lánc vagy szíj. A kötélistrángokat a parádés fogatokon bőrbe szokták bevarni vagy szíjjakkal körülfontni.

ISTRÁNGTÁSKA: Egy sima bőr hüvely, amely megóvja a ló oldalát az istráng dörzsölő hatása által okozott szörkopástól.

FARMATRING: A szerszám elmozdulásának megakadályozására szolgál, akár csak a nyereg farmartingja. A XX. századi katonai farmartingok egyes típusai nagyon hasonlítanak a fogatos farmatringra (28. ábra).

FARHÁM: Hegyes, dombos vidékeken, ahol a kocsi (szekér) visszatartására nem elegendő a nyakló, farhámos szerszámot használnak (34. ábra). Maga a farhám szinte tükörképe a kancahámnak. A csülkeibe kötött tartókötelek végei a rúdvég vasalására vannak kötve, tehát a visszatartó hatást a farhám is a rúdon keresztül fejt ki, akárcsak a nyakló. Farhámot szügyhámhoz és kumethámhoz egyaránt használnak, ha a terepviszonyok megkívánják. A farhám részeit a nyeregszerszám farmatringjának analóg részeivel javaslom megnevezni.

SALLANGot ma már csak a fogatos szerszámokon használnak, de a XVIII–XIX. század folyamán sűrűn alkalmazták a lovaglós szerszámokon is (30. ábra). A sallang alapvető rendeltetése, hogy segítsen a lónak elhessegetni magáról a legyeket és más kellemtelen rovarokat. Bár napjainkban kizárólag díszítőelemként használják, tökéletesen

megmaradt rendeltetészerű használhatósága. Két alaptípusa közül a „sallang” szó hallatán általában az ún. fonott sallang jelenik meg lelki szemeink előtt (35. ábra). A másik típus a kivágott sallang, amit pillangónak is szokás nevezni (36. ábra).

Az utolsó két ábra (37., 38.) annak segítését szolgálja, hogy az egyes veretek, feltételezett szíjak stb. helyét szakszerűen lehessen megadni.

Végezetül a kocsi és a szakér sokat vitatott és sokféleképpen meghatározott fogalmát szeretném az eddigiek közül általam legpontosabbnak ítélt meghatározással tisztázni. Ernst József szerint a KOCSI személyszállításra szolgál, a SZEKÉR teherfuvarozásra. Egyéb szempontok (rugós vagy lőcsős, ló vagy szarvasmarha vontatta stb.) nem vétetnek figyelembe.

Balogh István

1965 Lófogatok Debrecenben a XVIII–XIX. században. Ethnográfia

Barczy Z.–Somogyi Gy.,

1986 A szabadságharc hadserege. Budapest

é. n. Királyért és hazáért. Budapest

Benkő Loránd (főszerk.)

1967 A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Budapest

Dienes István

1966 A honfoglaló magyarok lószerszámának néhány tanulsága. Arch. Ért. 93.
208–234.

Ernst József

1989 Régi magyar fogatok – Alte Ungarische Kutschen. Budapest

Ernst J.–Fehér D.–Ócsag I.,

1988 Magyar lovaskönyv. Budapest

Garay Ákos

1936 A magyar nyergelés. Népr. Ért.

Horn Artur (szerk.)

1976 Állattenyésztés II. kötet, Budapest

Kalmár János

1971 Régi magyar fegyverek. Budapest

Kovácsy B.–Monostori K.,

1905 A ló és tenyésztése. Budapest

László Gyula

1943 A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge. Budapest

Ortutay Gyula (főszerk.)

1982 Néprajzi Lexikon. Budapest

Pettkő-Szandiner Tibor

1931 A magyar kocsizás. Budapest

Raswan, Carl R.

1930 Araber und sein Pferd. Stuttgart

Somoskőy László

1934 Lovaglás, hatosfogathajtás, szerszámzattan. Budapest

Szendrei János

1896 Magyar hadtörténeti emlékek az Ezredéves Országos Kiállításon. Budapest

Türkçe Sözlük

1980 Ankara

Wagner, Eduard

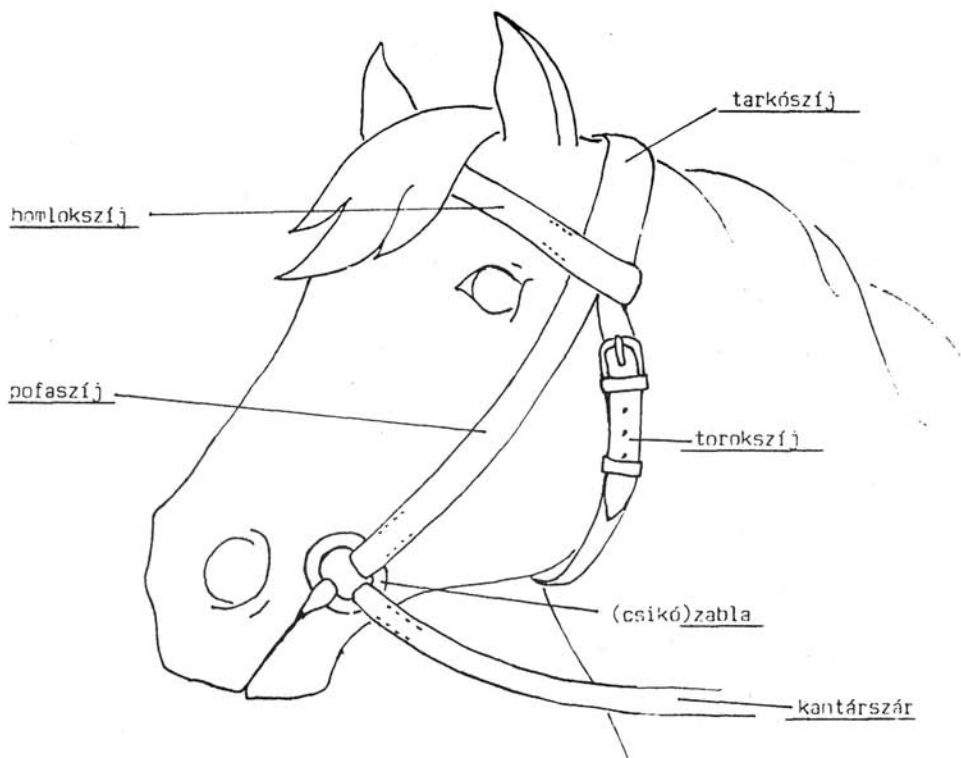
1957 Tracht Wehr und Waffen 1380–1480. Prága

Wahrig, Gerhard

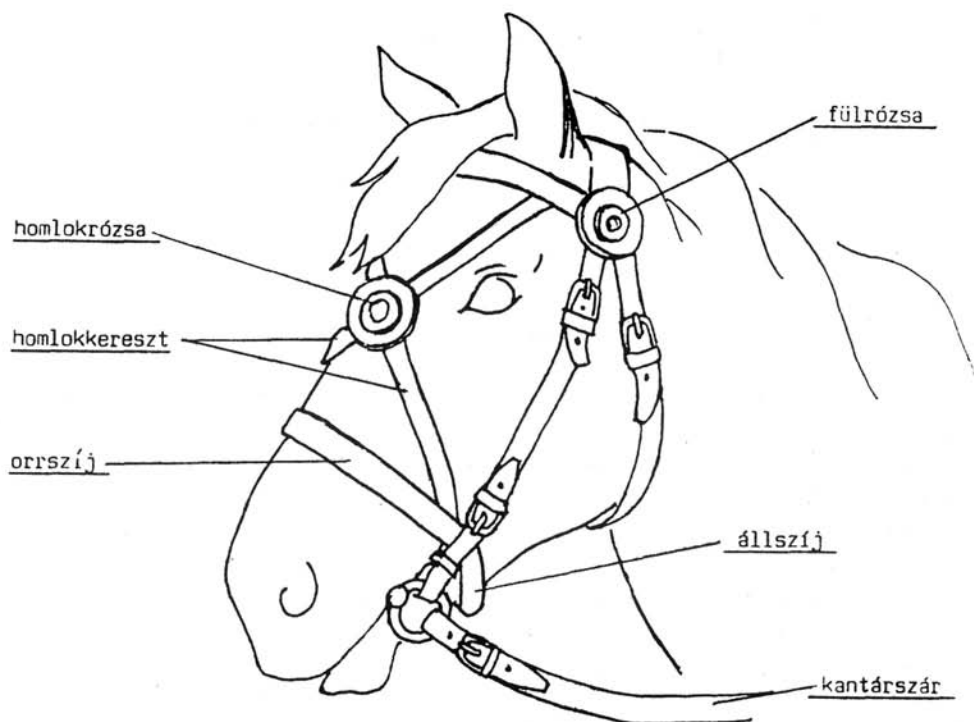
1980 Deutsches Wörterbuch. München

Wrangel, A.

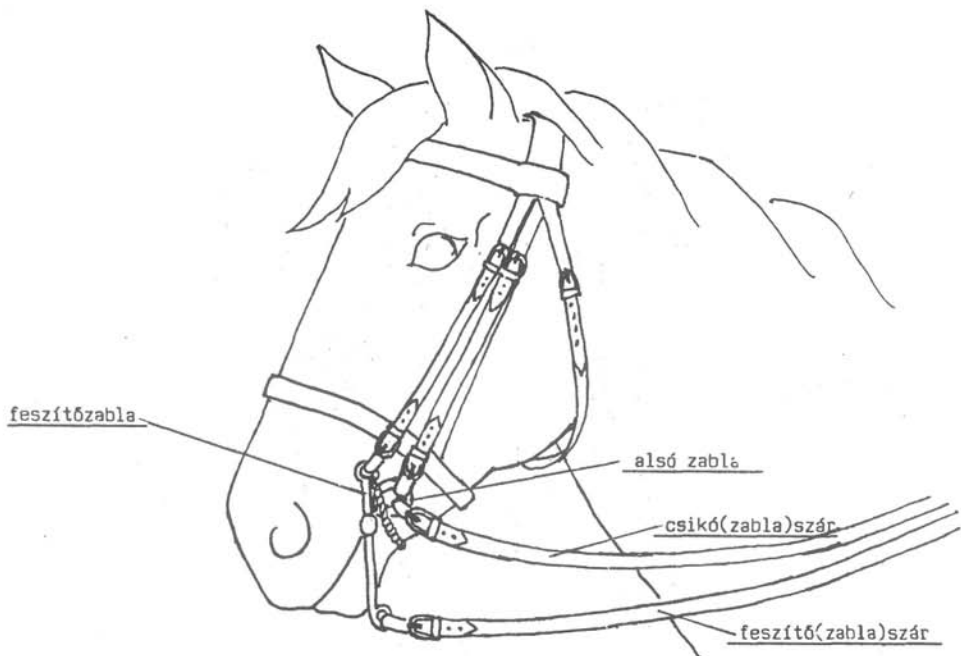
1910 Das Buch vom Pferde. Stuttgart

1. ábra. Csikókantár, alaptípus, XX. század

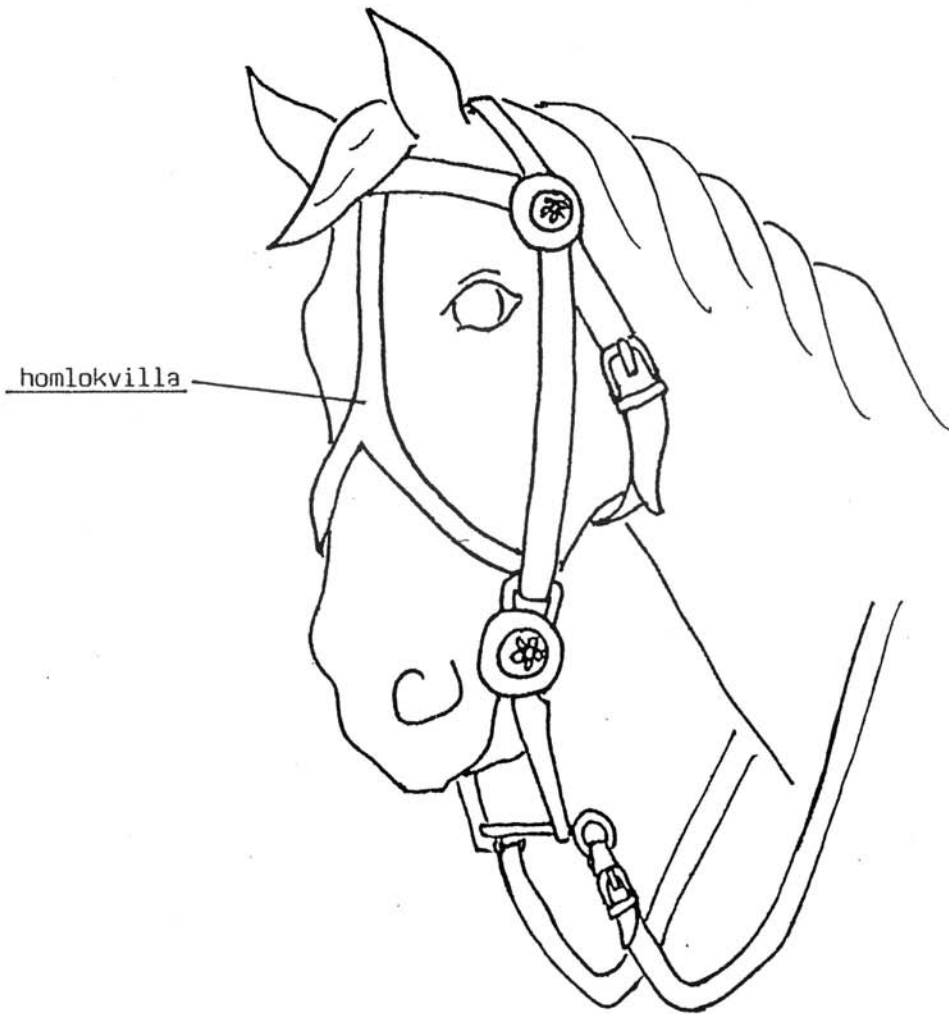
2. ábra. Csikókantár (változat)

3. ábra. Nagykantár (angol kantár) XIX. század

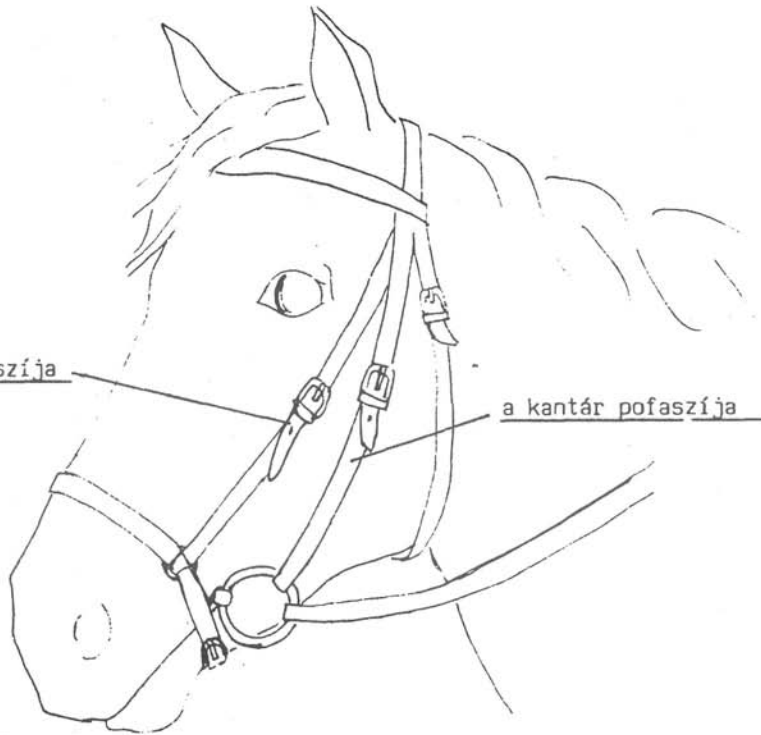
4. ábra. Homlokvillás kantárok, XV. század (a Thuróczy Krónika nyomán)

5. ábra. Homlokvillás kantár, XIV–XV. század (Wagner nyomán)

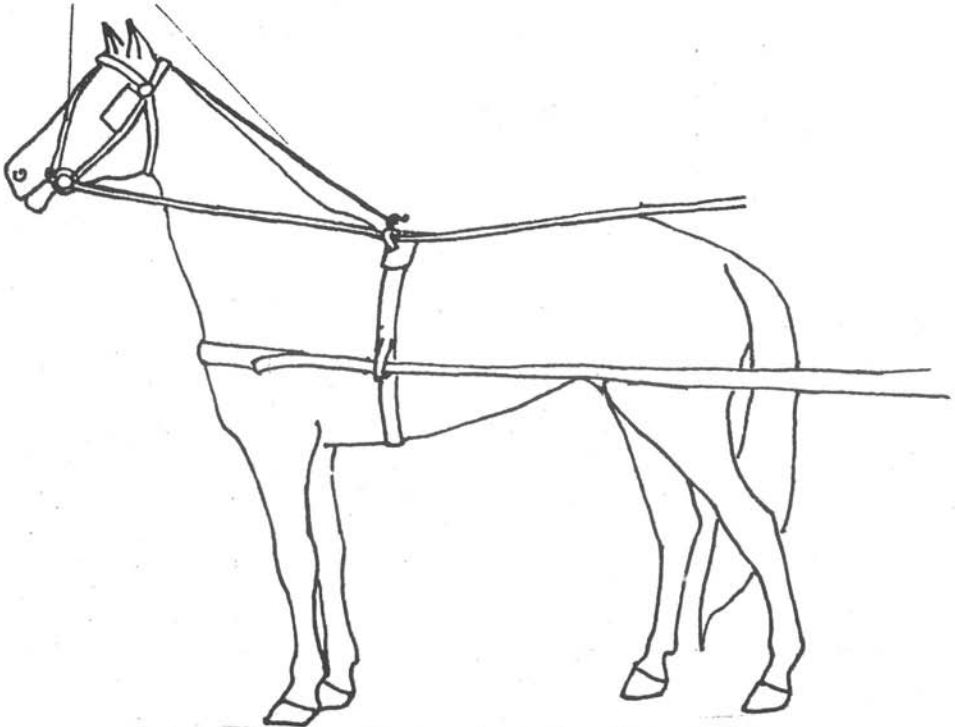
az orrfék pofasíja

a kantár pofasíja

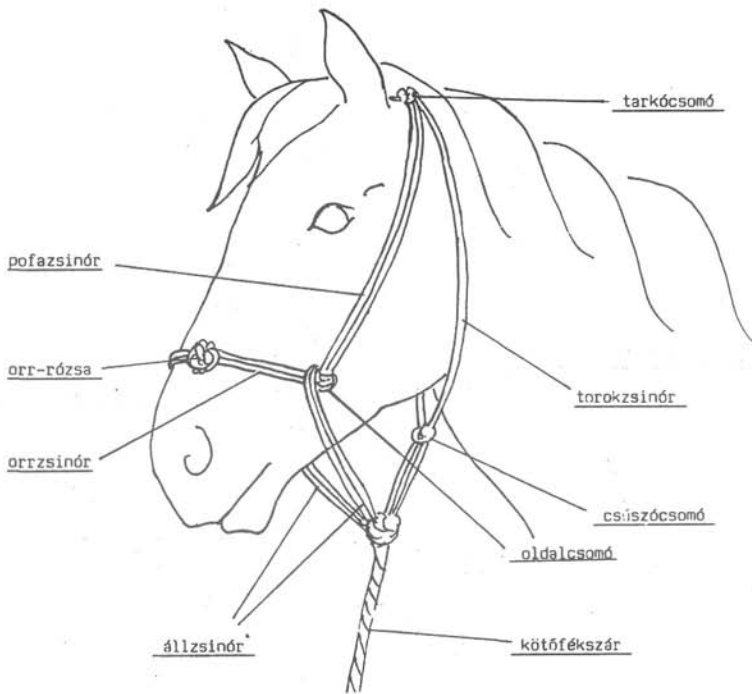

6. ábra. Hannoveri orrfék csikókantáron, a zabra alá csatolva. XX. század

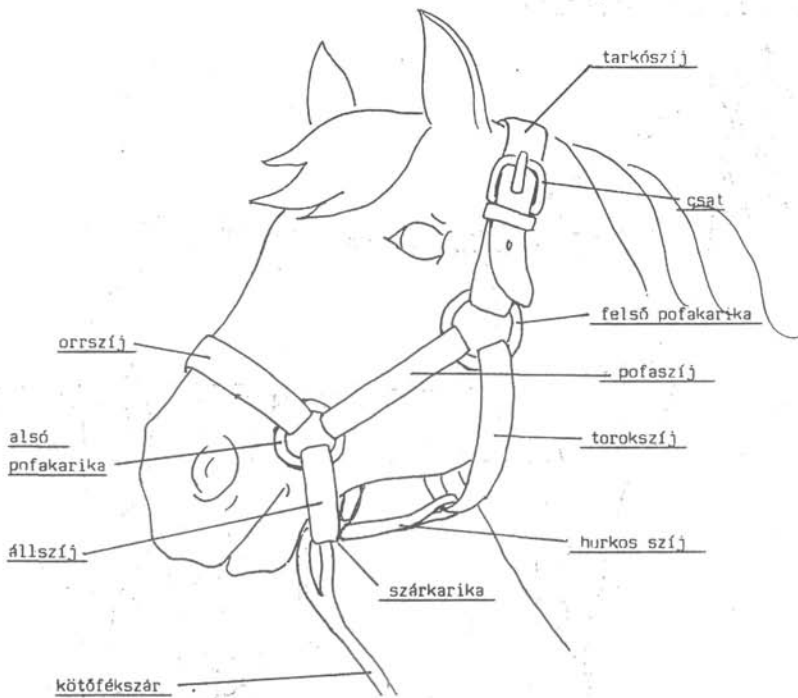
fejtartósíj (obercsek)

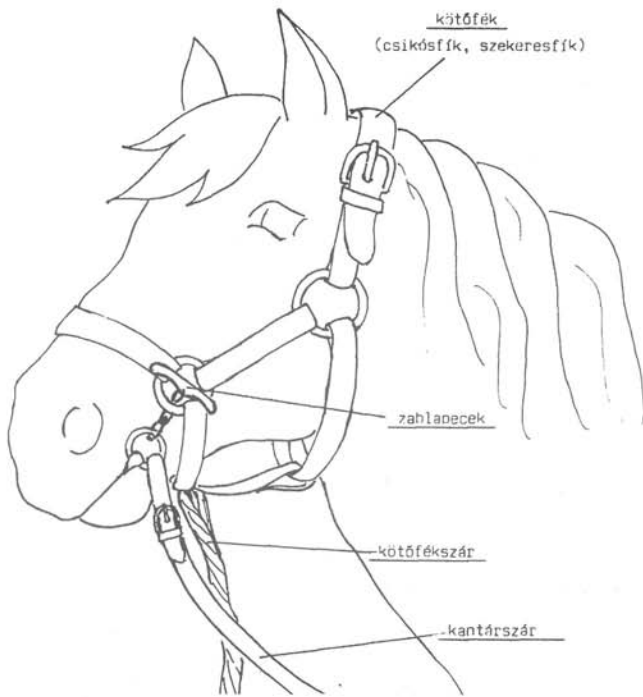
7. ábra. Amerikai ügetőló versenyfogatba fogva. XIX. század vége

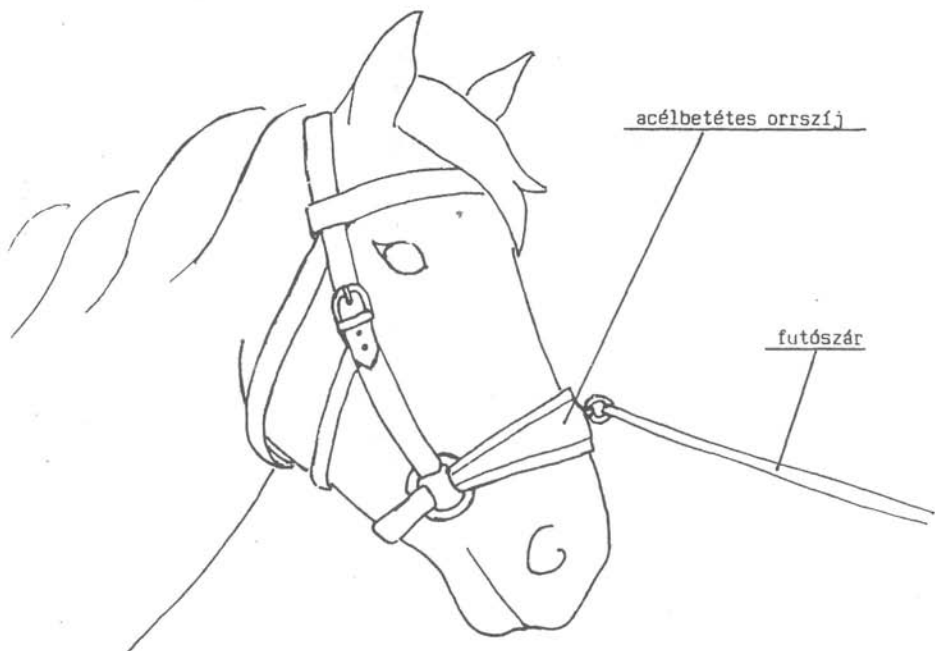
8. ábra. Zsinórkötőfék

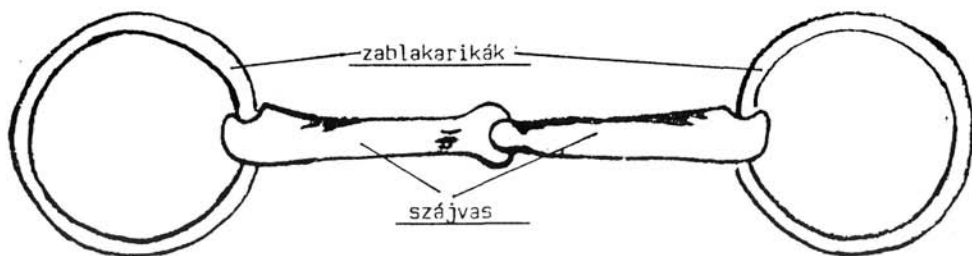
9. ábra. Bőr kötőfék, alaptípus, XIX-XX. század

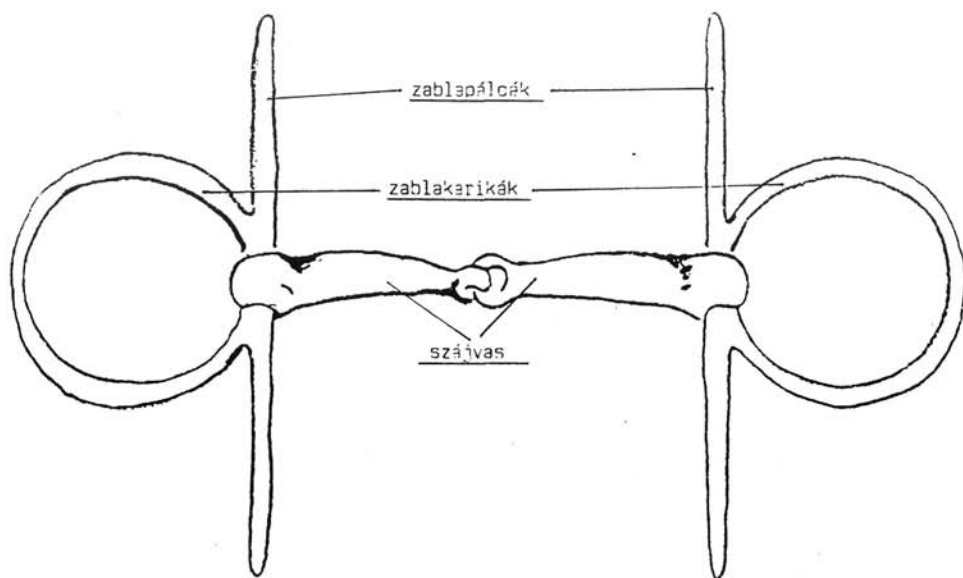
10. ábra. A peckes zabla használata. XIX–XX. század

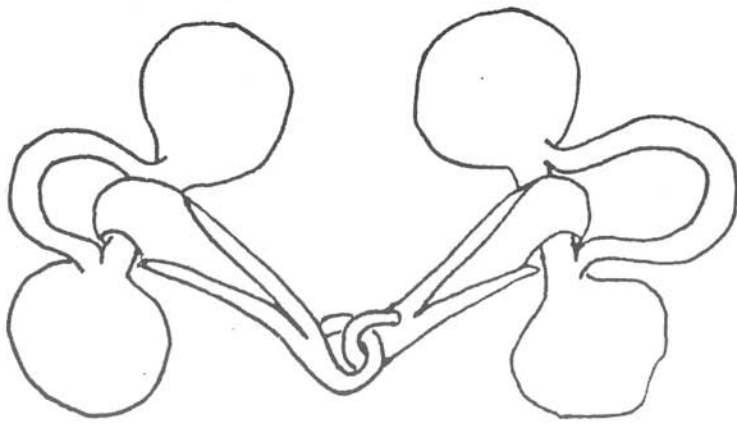
11. ábra. Kényszerkötőfék („kapticán”)

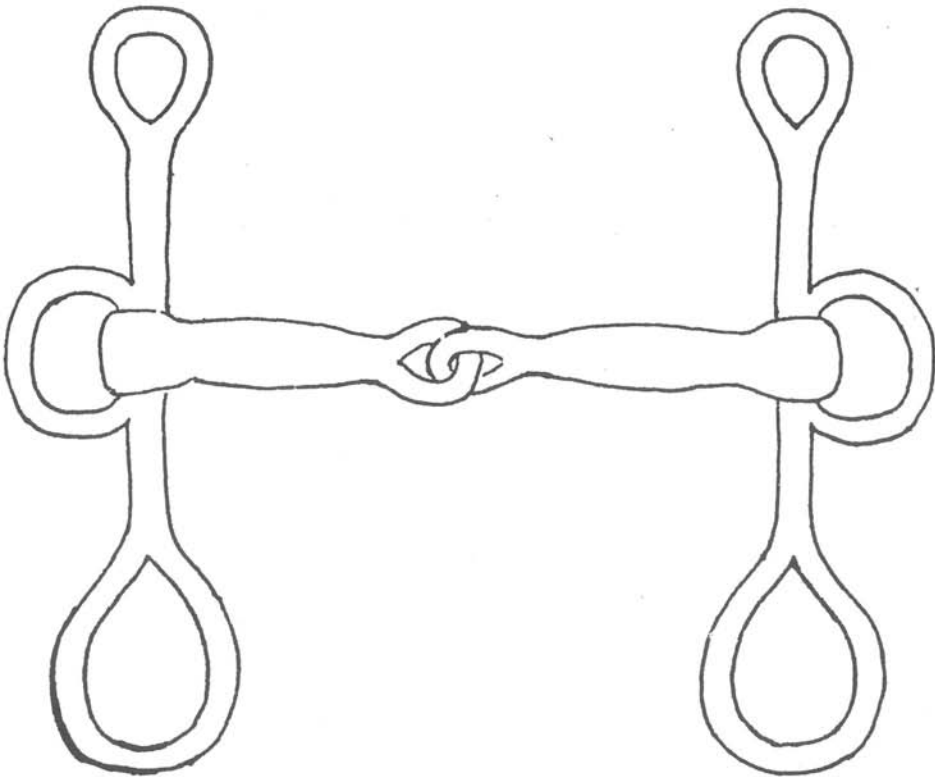
12. ábra. Csikószabla, alaptípus

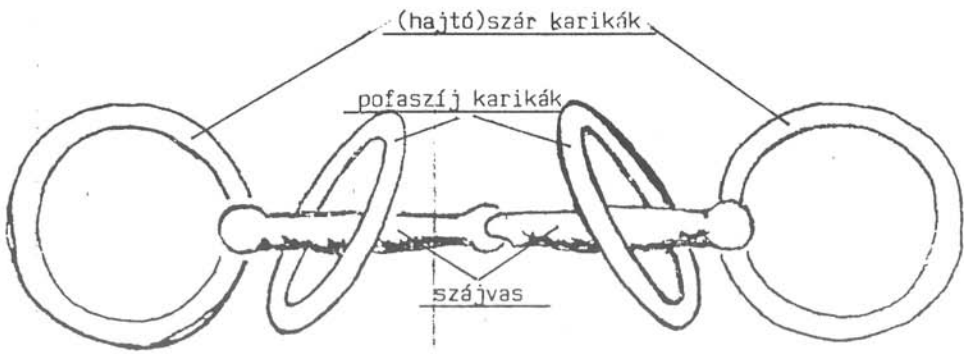
13. ábra. Pálcás csikószabla

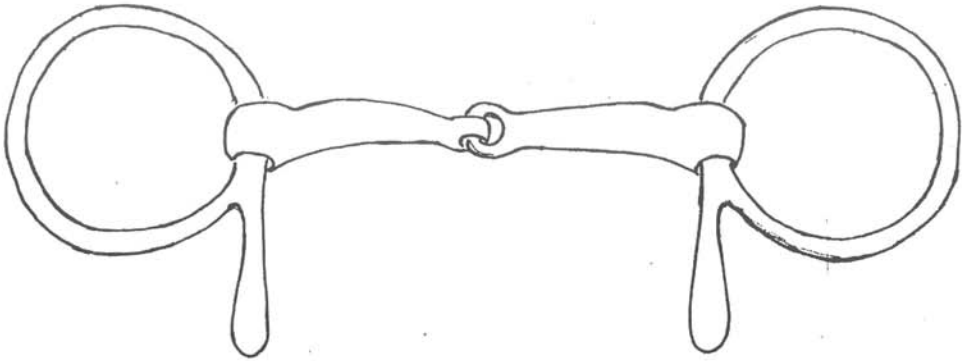
14. ábra. Pillangós zabla, XIV. század

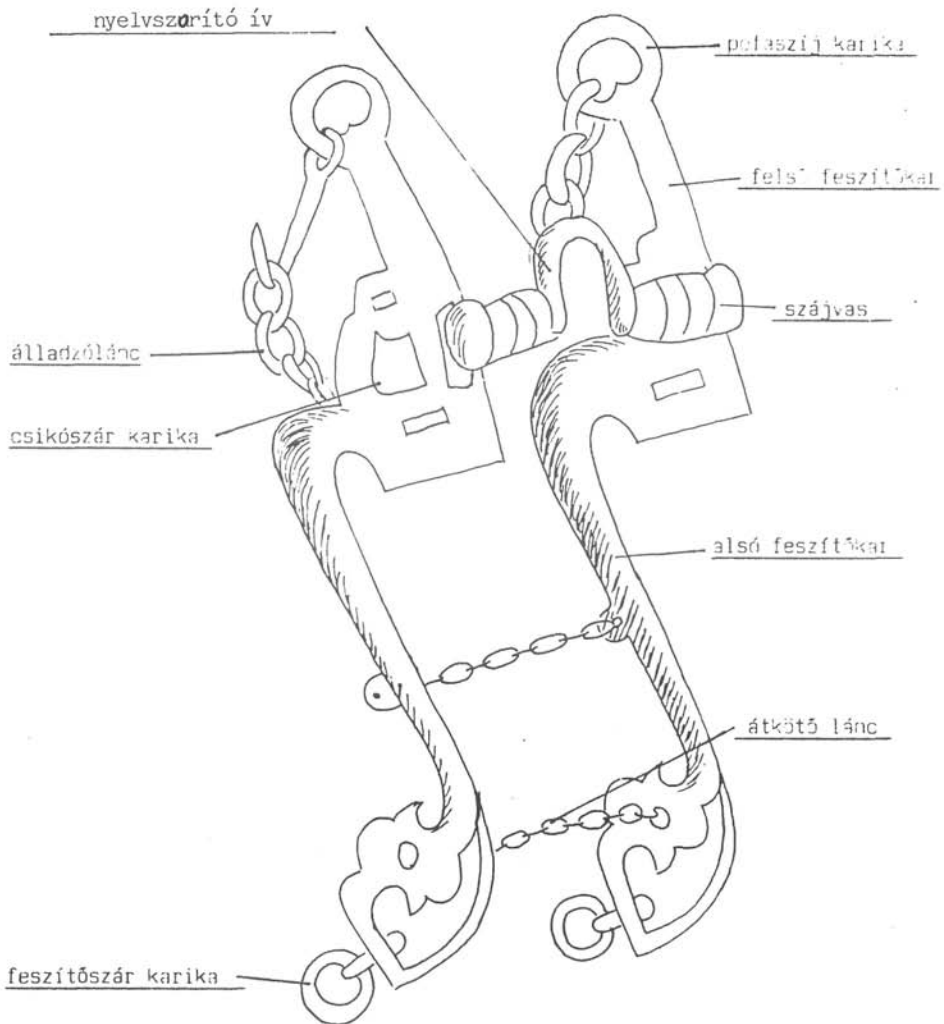
15. ábra. Pelham zabla, XIX–XX. század

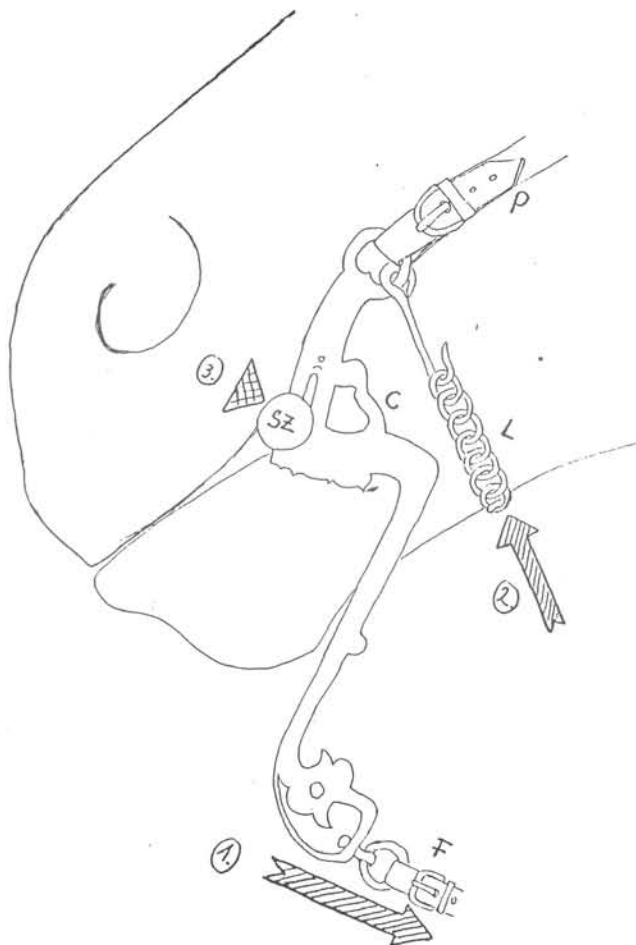
16. ábra. Négykarikás csikózabla vagy hajtózabla, XIX–XX. század

17. ábra. Félpálcás csikózabla, XIX–XX. század

18. ábra. Fesztőzabla, XVI. század

P = pofaszíj

L = álladó lánc

C = kantárszár - karika
(vagy csikózábla-szár karika)

SZ = szájvas

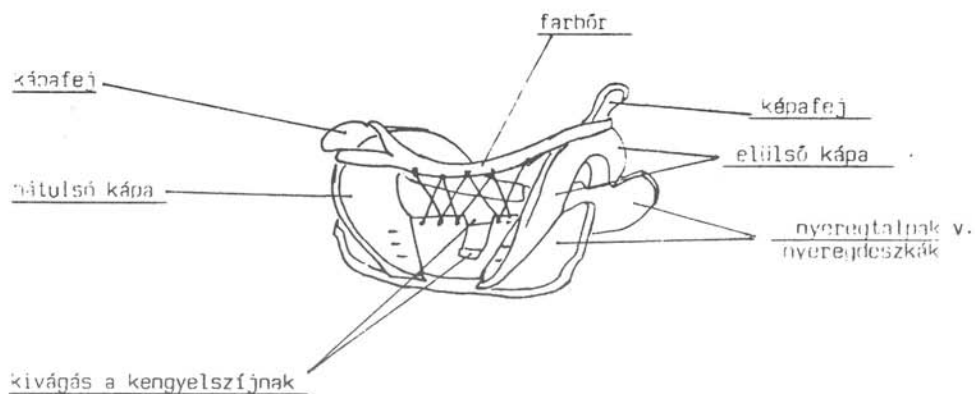
F = feszítőszár karika

1 = a feszítőszár mozgásának iránya

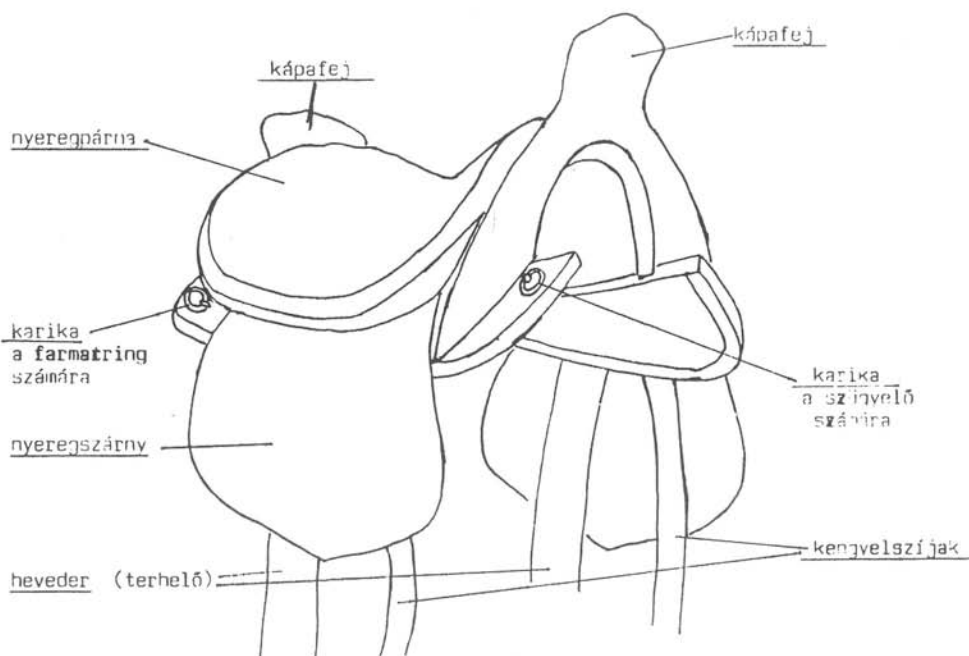
2 = az álladó lánc által a ló állára
gyakorolt nyomás iránya

3 = alátámasztási pont

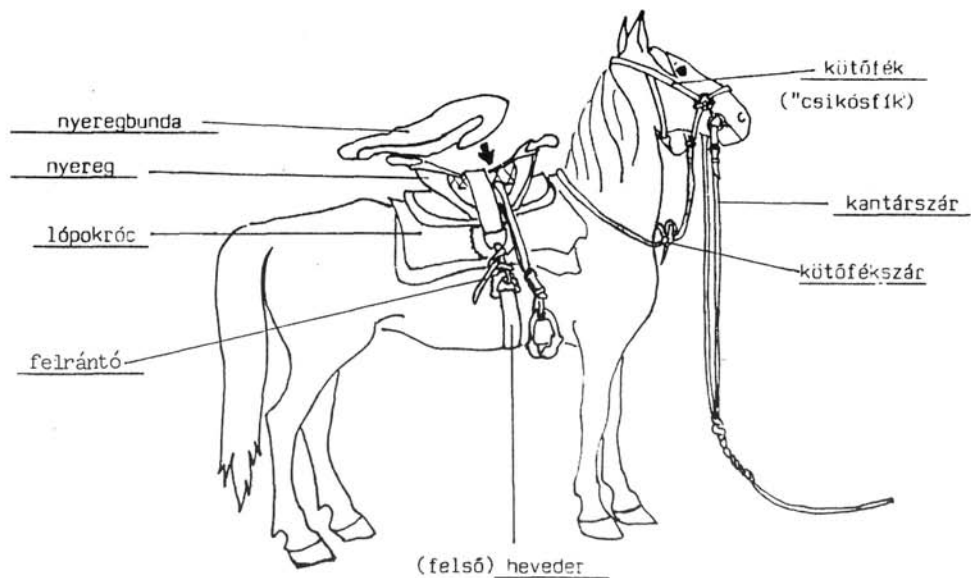
19. ábra. A feszítőzábla működési elve

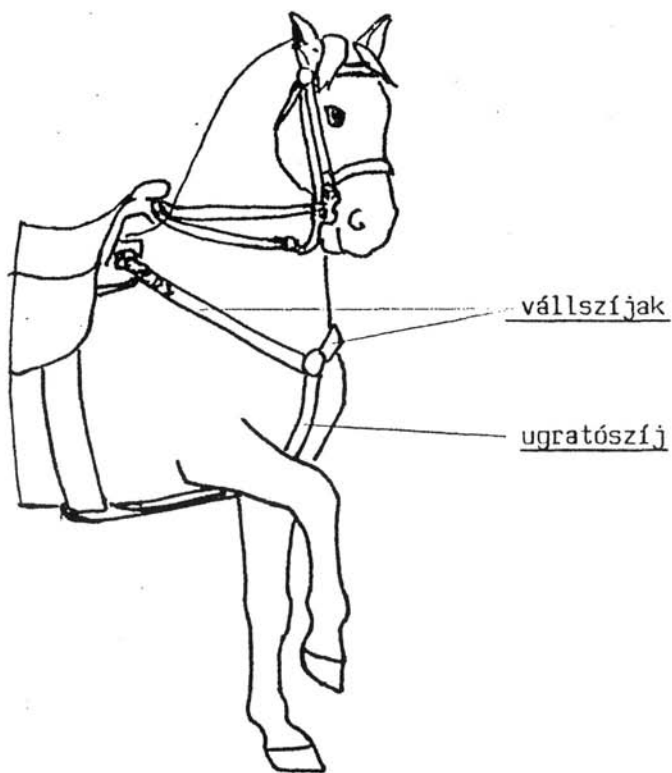
20. ábra. Tiszafüredi fanyereg, XIX–XX. század

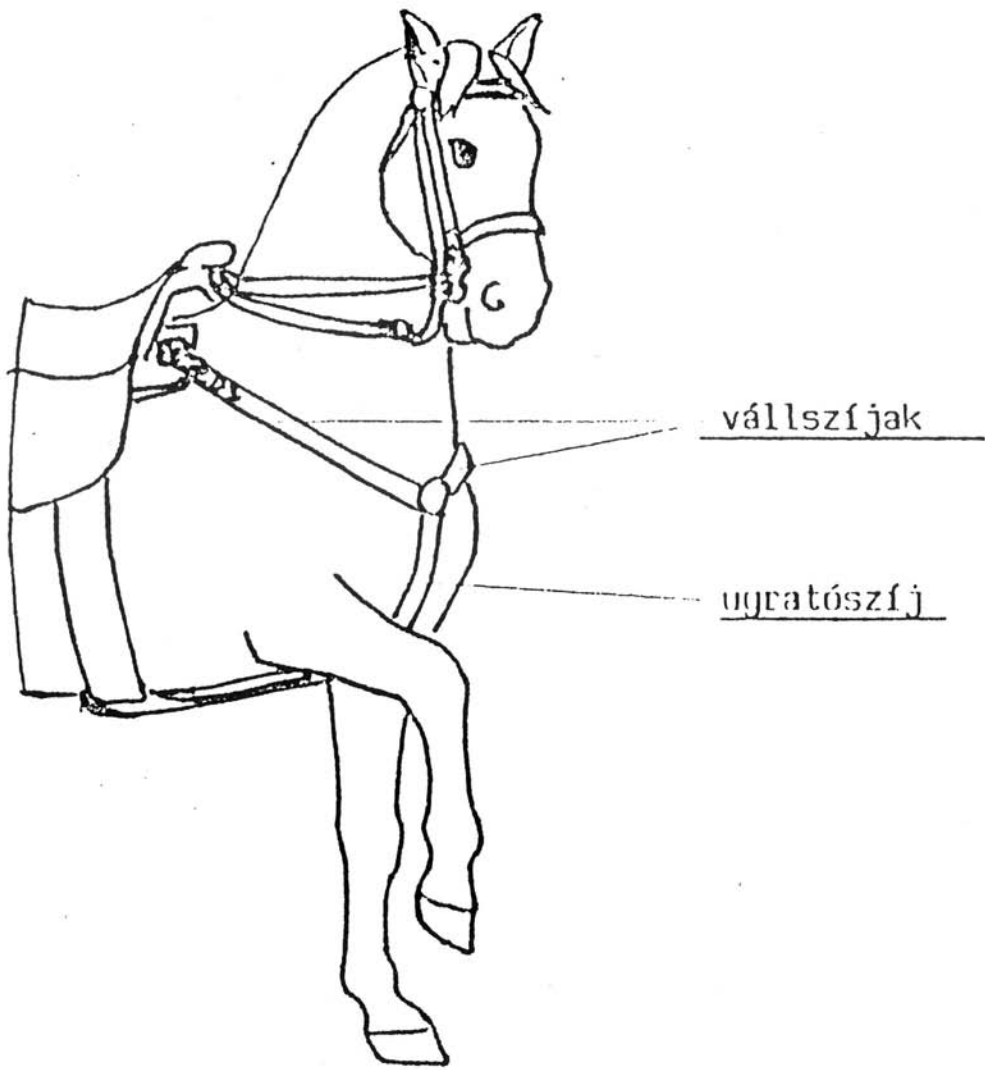
21. ábra. Párnázott magyar nyereg, XVII. század (Szendrei nyomán)

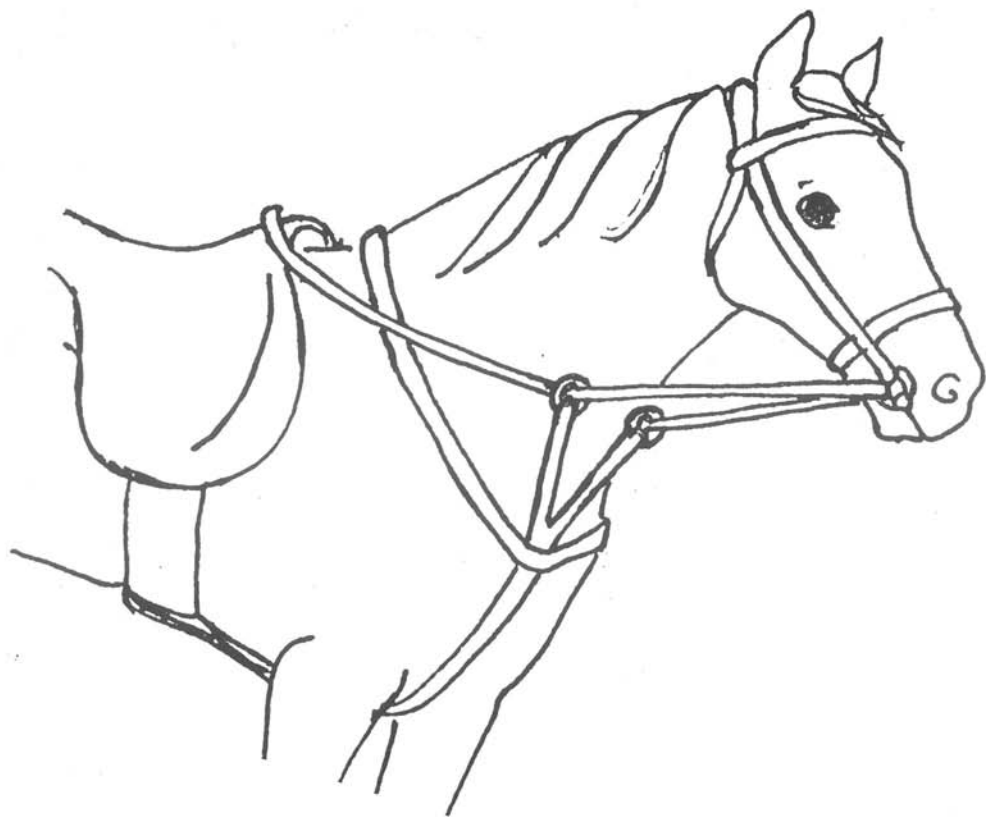
22. ábra. Hagyományos paraszti nyergelés, XIX–XX. század (Garay nyomán)

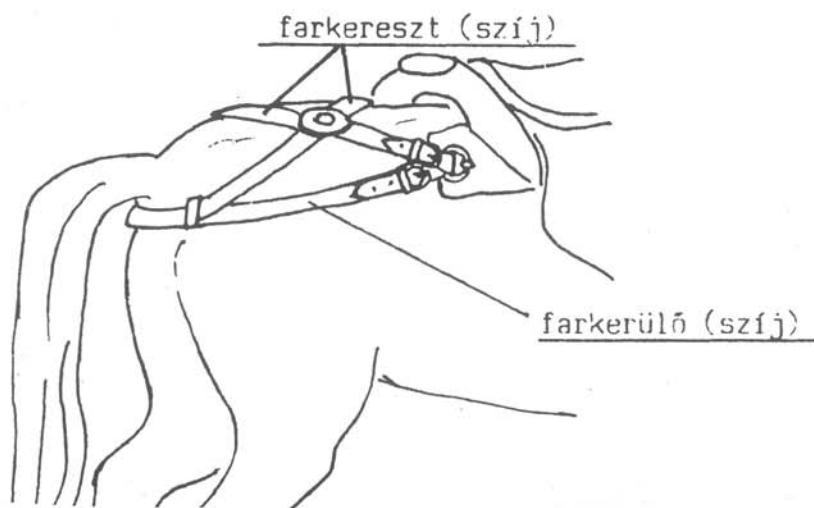
23. ábra. Felsőhevederes nyergelés huszárlovon (ifj. Vastagh Gy. szobra)

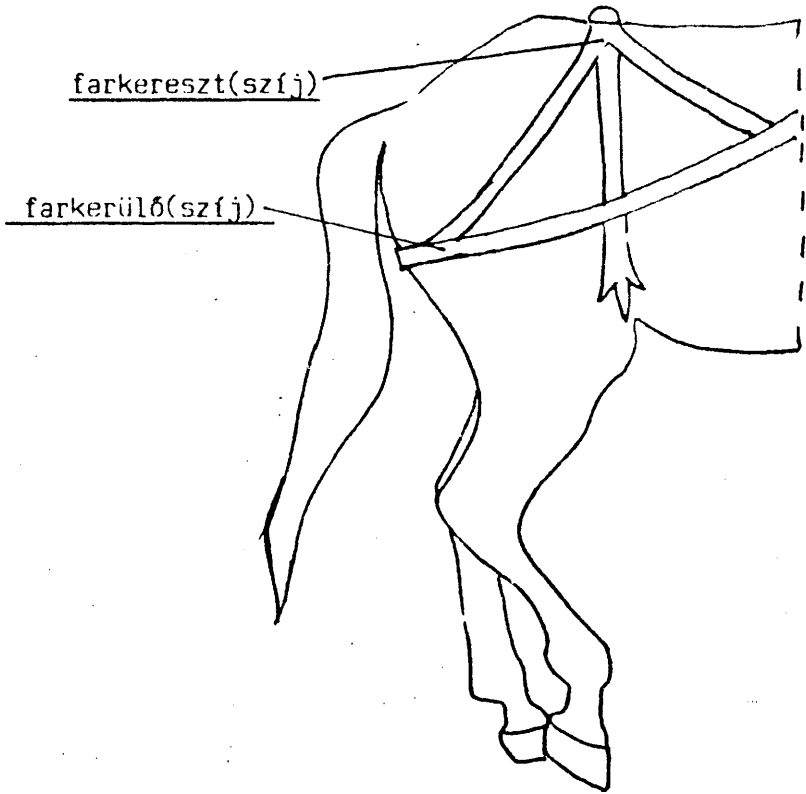
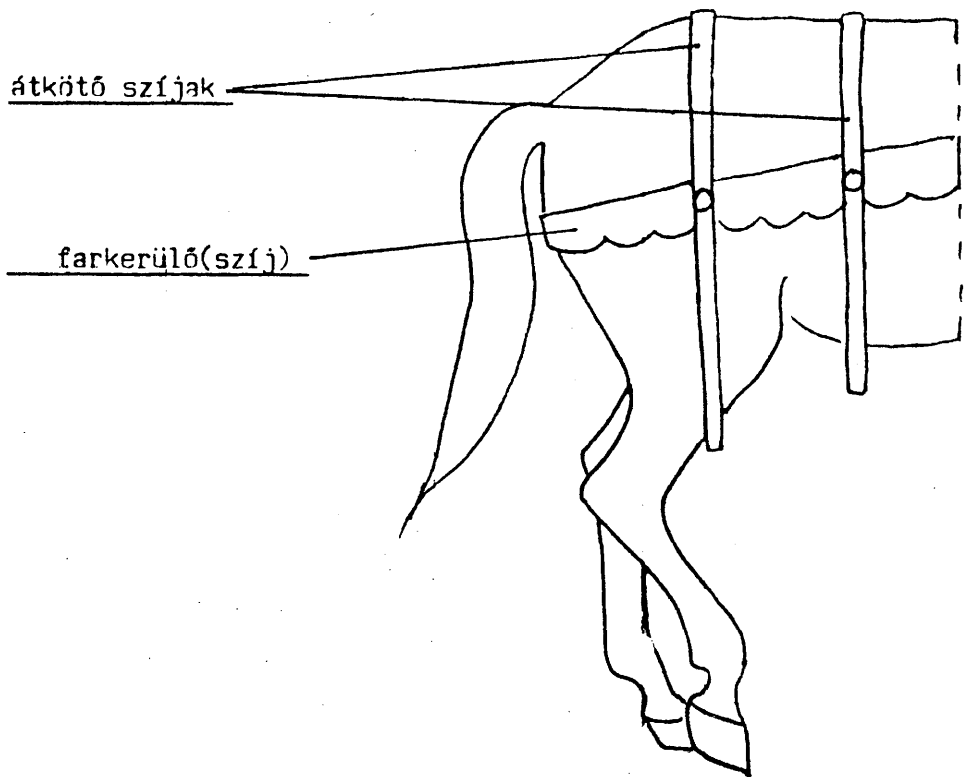
24. ábra. Szügyelb, általános forma

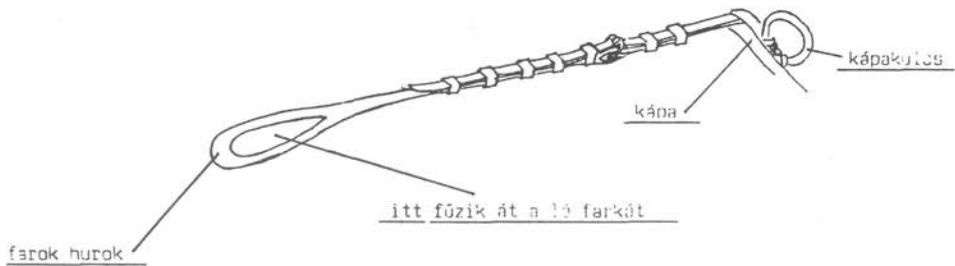
25. ábra. Martingál, XIX–XX. század

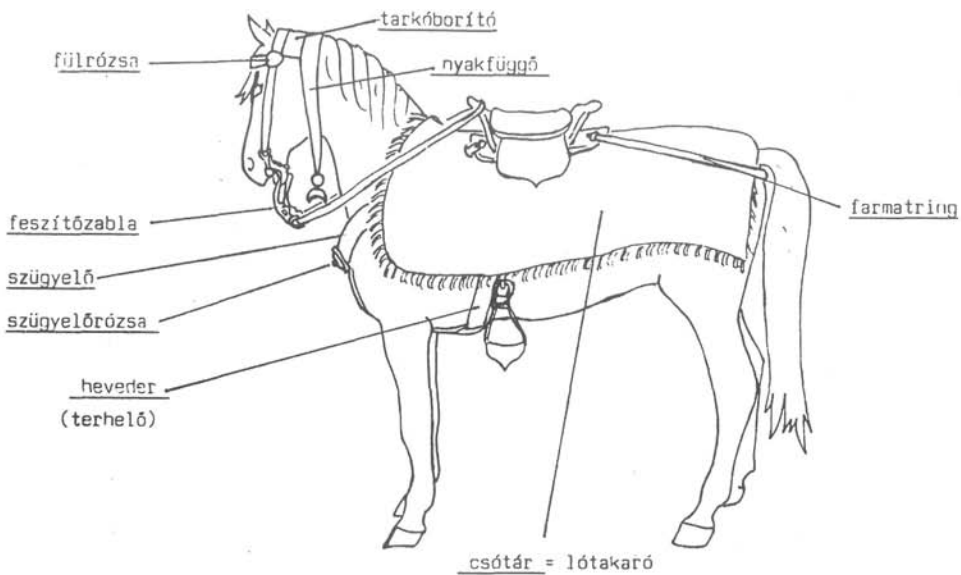
26. ábra. Farmatring, XVI. század (a Baburname nyomán)

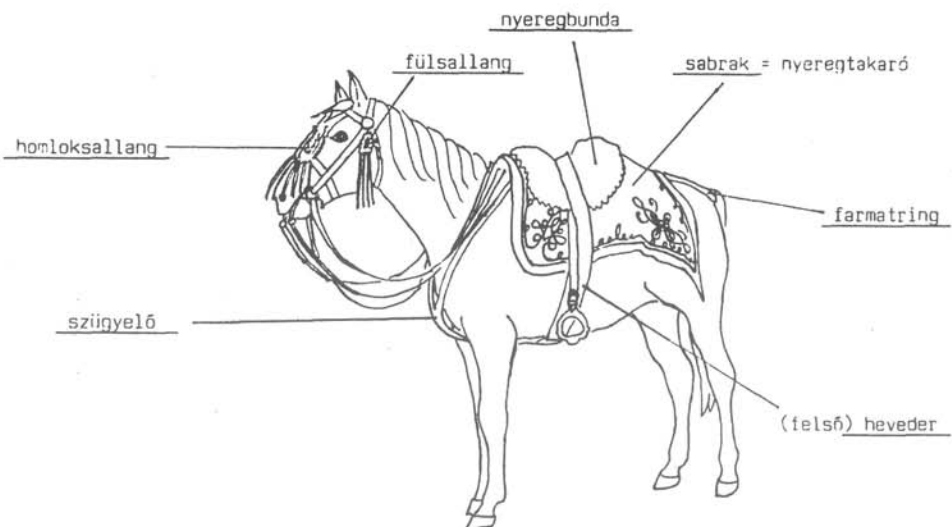
27. ábra. Farmatring változatok, XIV-XV. század (Wagner nyomán)

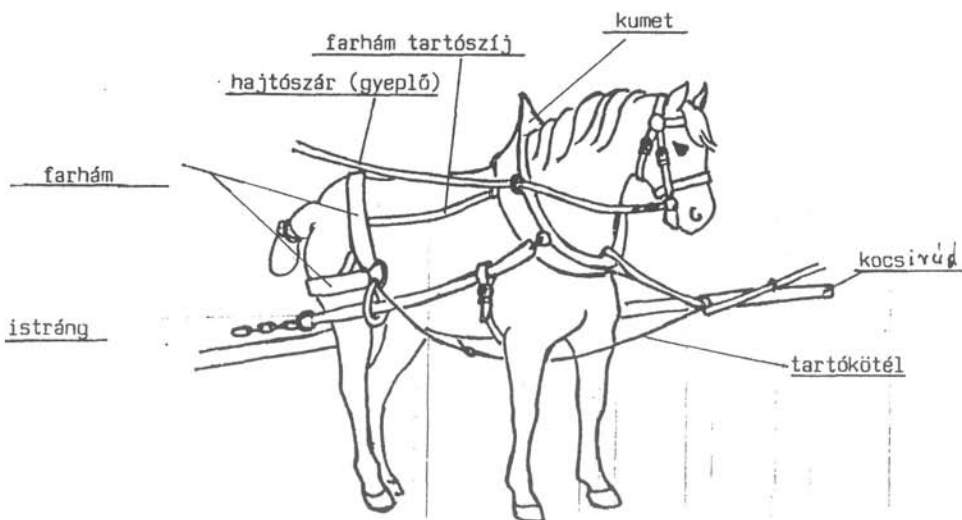
28. ábra. Farmatring, fogatos, XX. század

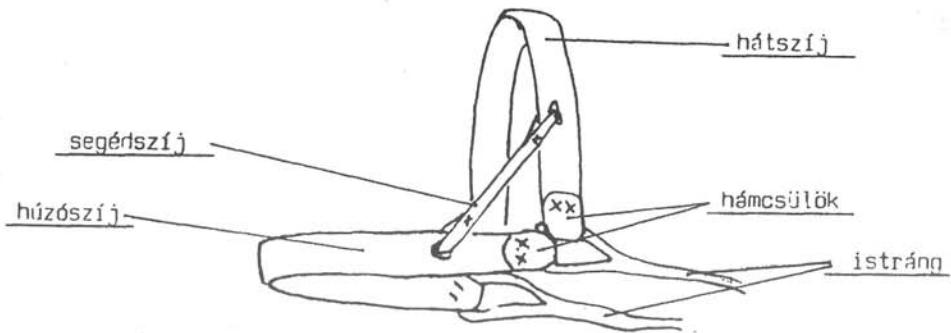
29. ábra. Nyergelés csótárral, XVII. század (Szendrei nyomán)

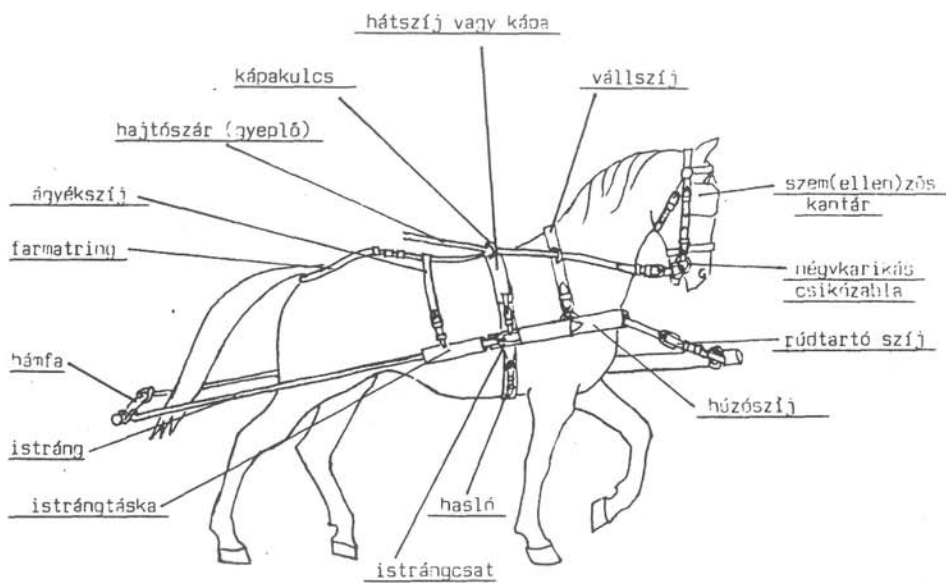
30. ábra. Nyergelés sabrakkal, XIX. század (Pettkó-Szandtner nyomán)

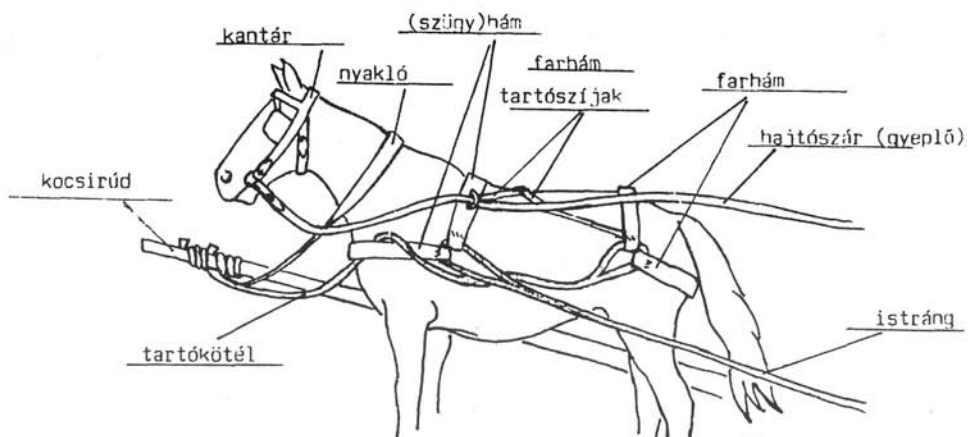
31. ábra. Kumethám farhámmal, XIX. század (Wrangel nyomán)

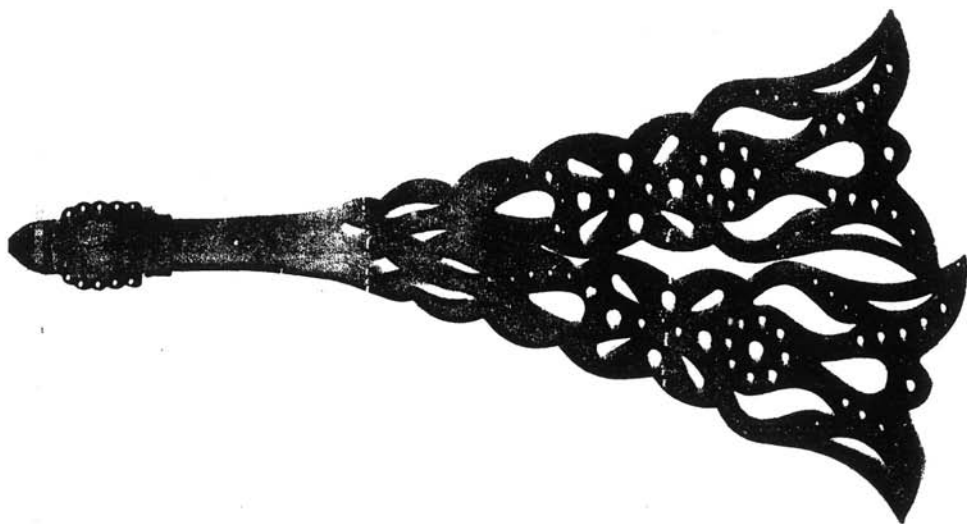
32. ábra. Kancahám

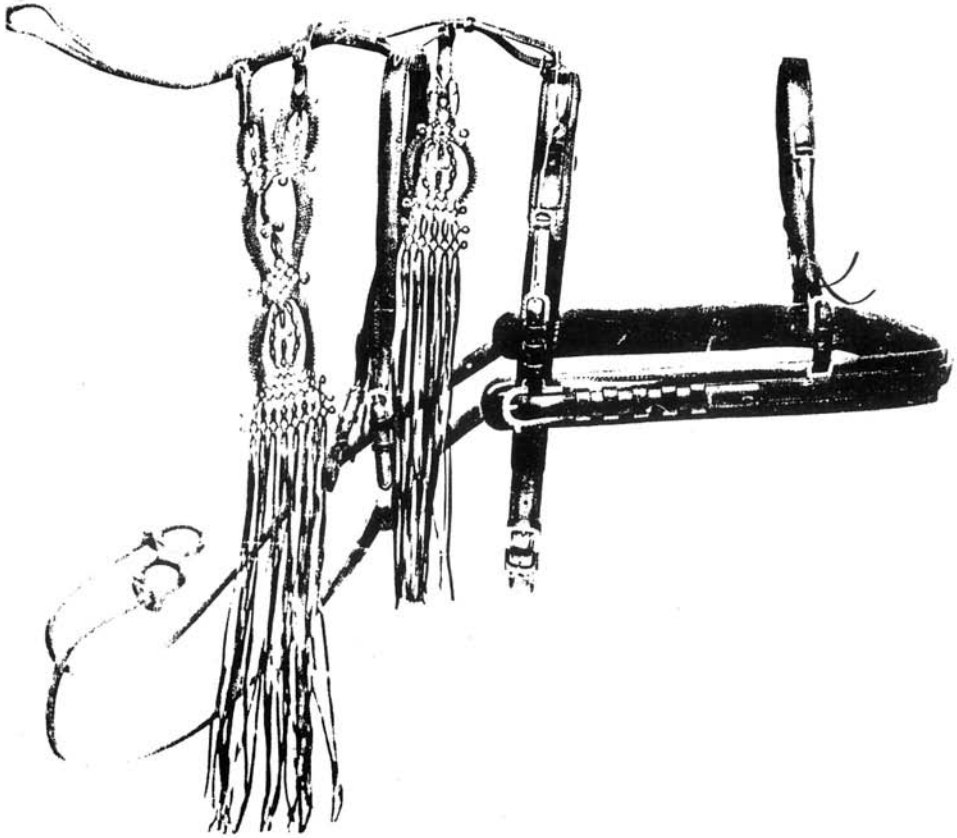
33. ábra. Szügyhám, általános forma, XX. század

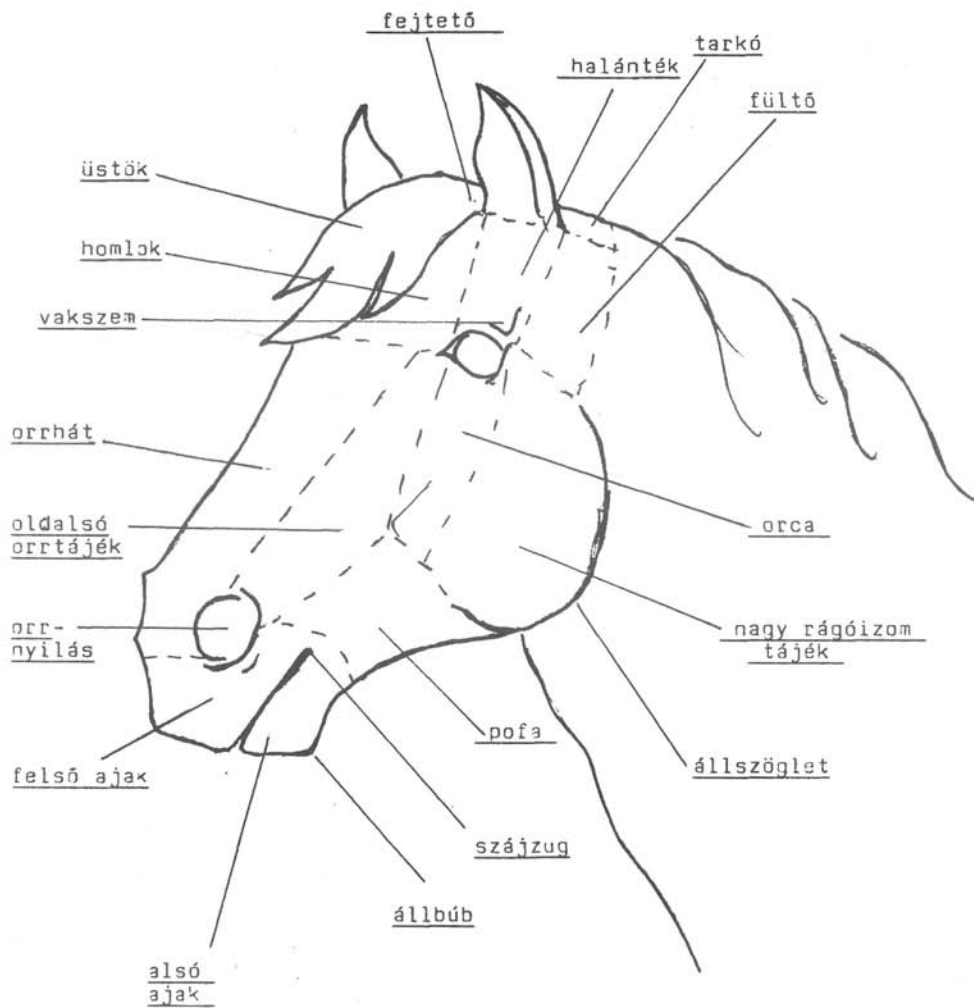
34. ábra. Kancahám farhával, XIX. század (Pettko-Szandtner nyomán)

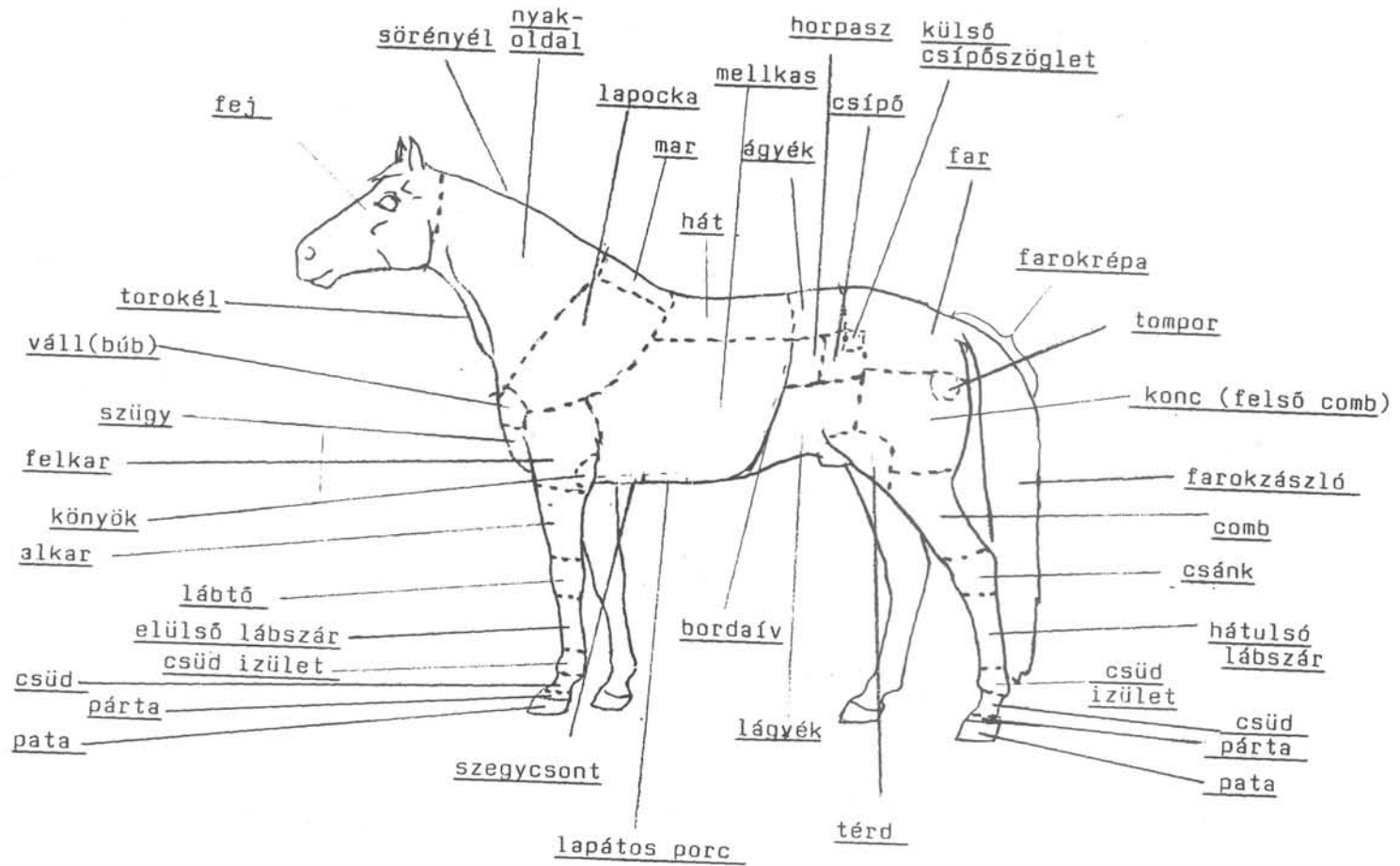
35. ábra. Szügyhám fonott sallanggal, XX. század (Magyar Mezőgazdasági Múzeum)

36. ábra. Kivágott sallang, XX. század (Magyar Mezőgazdasági Múzeum)

37. ábra. A ló fejének fontosabb tájai

38. ábra. A ló fontosabb testtájai

**VORSCHLAG ZUR VERWENDUNG EINHEITLICHER BEZEICHNUNGEN
FÜR DAS PFERDEGESCHIRR UND SEINE BESTANDTEILE
(Resümee)**

Grundlegendes Ziel der Arbeit war die Schaffung eines einheitlichen Systems der Bezeichnungen, das die eindeutige Definition der bislang bekannten Pferdegeschirre und ihrer Bestandteile ermöglicht. Die einzelnen Geschirrgruppen werden auf der Grundlage einiger gut bestimmbarer Anhaltspunkte entsprechend Form und Funktion abgegrenzt. Dieser Logik folgend lassen sich auch die in Zukunft zum Vorschein gelangenden Stücke in der Art und Weise definieren, daß sie automatisch in die entsprechende „systematische Gruppe“ kommen. Wichtigste Bedingung dafür war, daß die Kennzeichen der einzelnen Gruppen eindeutig bestimmbar sein mußten, weshalb die Arbeit auch weder entwicklungsgeschichtliche, noch etymologische Gesichtspunkte geltend macht oder die einer anderen Logik folgenden Benennungen einer Kritik unterzieht.

Behandelt werden in erster Linie die zum Reiten verwendeten Geschirre, um jedoch die Möglichkeit von Mißverständnissen auf ein Minimum zu beschränken, geht die Arbeit auch auf die am häufigsten vorkommenden Gespanngeschirre ein.

Einen wichtigen Teil der Arbeit stellen die Abbildungen dar, die teilweise aus dem 19.–20. Jh. stammen, andererseits aber an typischen Beispielen die wichtigsten Pferdegeschirre, deren Bestandteile und die vorgeschlagenen Bezeichnungen vorstellen sollen. Die Darstellung der wichtigeren Partien des Pferdekörpers und des Kopfes leisten Hilfestellung zur exakten und auch aus tierzüchterischer Sicht richtigen Bestimmung der Stelle, an der sich die in den archäologischen Funden vorkommenden Teile des Pferdegeschirrs – Schnallen, Beschläge usw. – befanden.

Gábor Szöllösy

ПРЕДЛОЖЕНИЕ ПО ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ЕДИНЫХ ТЕРМИНОВ КОНСКОЙ СБРУИ И ЕЁ ЧАСТЕЙ

(Резюме)

Основной целью работы являлось создание системы единых названий, которая создаст возможность для однозначного определения конской сбруи и её частей, известных до сих пор. Эта система разделяет группы частей сбруи на основании хорошо определимых аспектов формы и функции. Следуя этой логике предметы, которые будут найдены в дальнейшем, смогут быть определены таким образом, чтобы автоматически попасть в соответствующую систематическую группу. Самым важным требованием была однозначная определимость признаков отдельных групп. Поэтому данная работа не руководствуется аспектами истории развития и этимологии, а также не занимается критикой названий, следующих другой логике.

Обсуждаются главным образом инструменты, использовавшиеся для езды верхом, но чтобы свести недоразумения до минимума, некоторое место отводится также упряжным инструментам, встречающимся наиболее часто.

Важной частью работы являются рисунки, которые пытаются на типичных примерах XIX-XX вв. показать наиболее важные части сбруи, их детали и предложенные названия. Рисунки, показывающие важные части тела и головы лошади, помогают правильно – и точно с животноводческой точки зрения – определить место частей конской сбруи (пряжки, накладки и пр.) в погребении.

Габор Сёллэши